

חוברת עזר
להוראת חומש ויקרא

פרשת אחרי מות

החוברת הופקה במיזם משותף של מינהל החינוך הדתי
מכללה ירושלים ותלמוד תורה מורשה
ע"פ תוכנית הלימודים בתורה של בית הספר היסודי הממלכתי דתי

ירושלים עיה"ק, התשע"ה

כל הזכויות שמורות
מותר להעתיק ולצלם ללא מטרות רווח
תלמוד תורה מורשה ירושלים
ת.ד 34055 ירושלים, 40'91

כתיבה: הרב גדי שר שלום
צוות היגוי ועריכה: הרבנים הלל פלסר, עמוס נתנאל, רפאל וסרטייל, דביר שפרן
סדר: הרב משה קפלן

תוכן העניינים

5 פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים .....

פרק טז

11 אזהרה לאהרן שלא להיכנס לקודש הקדשים בכל עת .....

12 ההכנות לעבודת יום הכיפורים .....

16 סדר עבודת יום הכיפורים .....

40 המסרים העולים מפרק טז .....

פרק יז

42 איסור שחוטי חוץ .....

45 איסור אכילת דם ומצוות כיסוי דם .....

47 איסור אכילת נבלה וטרפה .....

48 המסרים העולים מפרק יז .....

פרק יח

52 פתיחה לאיסורי העריות .....

54 איסורי עריות .....

57 איסורי תועבות אחרות .....

58 חתימה .....

60 המסרים העולים מפרק יח .....

62 סיכום פרשת אחרי מות .....

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

יום הכיפורים הוא היום המיוחד בשנה בו מכפר ה' לעמו ישראל על כל חטאיהם.

עיקר הכפרה ביום הגדול והקדוש נעשית על ידי הכהן הגדול, שנבחר מכל אחיו הכהנים ומשמש שליחם של כל ישראל. הכהן המכפר על כל ישראל צריך להיות מלא ביראת ה' ובאהבתו, כדי שיוכל להגיע בעבודות היום ובוידויים לתשובה שלמה בעדו ובעד כל ישראל, וכל אהבתו נתונה לעם ישראל כדי שישתדל עבורם בכל עוז. כמוכן שכל מדות אלו נובעות מתוך גדלות בתורה ובחכמה. לאהרן הכהן היו מדות אלו בשלמות: אהבת ה' ויראתו, אהבת ישראל וגדולה בתורה ובחכמה.

הילדים נפגשו עם מדותיו של אהרן בפרשות שמות, וארא ובא, כאשר אהרן הלך יחד עם משה בשליחות ה' להוציא את בני ישראל ממצרים, ובהמשך למדו על אהבתו לבני ישראל בכפרו עליהם ובנושאו את שמותם על לבו ועל כתפיו בפרשיות המשכן, ועל עשיית השלום בתוך ישראל כפי שאמרו חכמינו ז"ל. את גדולתו בתורה פגשו הילדים בפרשת משפטים, כאשר משה מינה את אהרן לשפוט את העם בדברים הקשים בעת שמשנה עלה לשמים, וכן בפרשת שמיני בענין השעיר שנשרף.

לאור דמותו המופלאה ומידותיו הנעלות של אהרן, במקביל ללימוד הפרק – הבנת הפסוקים והמילים, סדר העבודות ואופן עשייתן – נדגיש מפעם לפעם באזני הילדים את יראת ה' של אהרן המתוודה ועושה תשובה ממעמקי לבו ומקיים כל ציווי וציווי כדבר ה', את אהבתו ושמתו בעבודה גדולה זו, את אהבת ישראל והרצון הגדול לכפר בעדם ואת גדולתו בתורה והבנתו בענינים החמורים בעבודת יום הכיפורים.

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

דרך הדגשת הערכים הרגשיים הפונים להויית חייהם, נוכל להביא את הילדים להתרשם באופן עמוק יותר מגדולת יום הכיפורים, קדושתו וסגולתו המיוחדת.

לימוד הפסוקים תוך הדגשת המידות העולות מהם

ככלל, בלימוד תורה עם ילדים, יש לנצל כל הזדמנות אפשרית לדבר דברים קצרים ומרוממים על גדולתה של התורה ועל ערכי הטוב והיושר הממלאים את פרשיותיה, וצריכים להתממש בחיינו המעשיים. הוויית חייהם של הילדים מלאה טבעיות-רגשית לחיי קודש, המחוברת לחיים המעשיים, ובלמוד החומש באווירה זו, בין היתר דרך מידותיו הטובות של אהרן, אי"ה יכנסו הדברים לליבם ויבנו אצלם בנין של מידות טובות, אהבת תורה ויראת שמים.

התשובה והוידוי

התשובה והוידוי הם מהדברים המרכזיים בעבודת יום הכיפורים. בסדר העבודה ישנם שלושה וידויים:

א. **וידוי ראשון של כהן גדול על הפר** - הכהן מתוודה עליו ועל אשתו (פסוק ו).

ב. **וידוי שני של כהן גדול על הפר** - הכהן מתוודה עליו ועל אחיו הכהנים (פסוק יא).

ג. **וידוי כהן גדול על השעיר המשתלח** - הכהן מתוודה על כל ישראל (פסוק כא).

הוידויים נאמרו בכוונה וביראה. כשאהרן התוודה על חטאיו, העם הרגיש את גודל הצער והחרטה שמילאו את ליבו ורצה לשוב אל ה'. תשובתו הפרטית עוררה את כל ישראל לתשובה.

וכך אנו אומרים **בסדר העבודה** במוסף של יום הכיפורים:

"והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול בקדושה ובטהרה היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

כפרה על טומאת מקדש וקודשיו

רש"י (בפסוק יא) מבאר שווידויו של כהן גדול ביום הכיפורים הם על 'טומאת מקדש וקדשיו', וזו לשונו:

"ובל כפרתן [של הזאת הדמים] אינה אלא על טומאת מקדש וקדשיו, כמו שנאמר: 'וכפר על הקדש מטמאת בני ישראל' וגו'".

כלומר המילה "וְכַפֵּר" רומזת לכפרה על חטא מיוחד - 'טומאת מקדש וקדשיו'. אדם שנכנס למקדש כשהוא טמא או אכל בשר קדשים בטומאה, עובר על איסור. עיקרה של העבודה ביום הכיפורים (ההזאות מדם הפר והשעיר לפני ולפנים בקודש הקדשים, ההזאות בקודש אל מול הפרוכת וההזאות על מזבח הזהב) מכפרת על חטא זה, דבר המלמד על חומרתו.

הזהירות בקדושת המשכן היא למעשה זהירות בכבוד ה' ומוראו. זהו הבסיס והיסוד לכל התורה. חוסר זהירות בכבוד ה' זהו פגם ביראת ה'. נדבר על חשיבות מקום המשכן, בית ה', ועל הזהירות הגדולה הנדרשת מכל אדם ביחסו אל הקודש, ובפרט מן הכהנים.

סמיכות פרשיות

פרקנו - פרק טז - עוסק בסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים, היום הקדוש ביותר בשנה.

מקומה של פרשיה זו, מבחינת סדר הזמנים, הוא לאחר מות בני אהרן, כמפורש בפסוק הראשון בפרק, ואף על פי כן נדחתה פרשתנו עד פרשת אחרי מות ולא נכתבה בפרשת שמיני.

נשאלת השאלה: מדוע נכתבה פרשה זו בפרשת אחרי מות ולא בפרשת שמיני?

יתירה מזאת: הציווי על עבודת יום הכפורים נאמר בא' בניסן, ביום השמיני למילואים, ביום בו מתו נדב ואביהוא בני אהרן, אך למעשה ניתן לקיימו רק כחצי שנה מאוחר יותר, ב-ל' בתשרי, וכדברי רש"י בסוף

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

הפרק (בפסוק לד): "ויעש כאשר צוה ה' את משה - כשהגיע יום הכיפורים עשה כסדר הזה".

לאור זאת, אם כבר נדחתה פרשיה זו מפרשת שמיני, יש להבין מדוע לא נכתבה או נאמרה הפרשה סמוך ליום הכיפורים? על שאלה זו השיב הרמב"ן (בפסוק א) וכתב:

"מיד כאשר מתו בניו [של אהרן] הזהיר את אהרן מן היין ומן השכר שלא ימות [בפרק י], ואמר עוד למשה שיזהיר אותו [את אהרן] שלא ימות בקרבנו לפני ה' [כאן, בפרק טז]... אבל הקדים הכתוב [בפרקים יא-טו] האזהרות שהזהיר את ישראל [מאכלות אסורות בפרשת שמיני, וענייני צרעת בפרשות תזריע ומצורע] שלא ימותו בטומאתם בטמאם את משכני אשר בתוכם, ואחרי כן [בפרקנו] כתב אזהרת היחיד [אזהרה לכהן גדול שלא יכנס לקודש הקדשים]".

כלומר התורה הקדימה את פרשות שמיני, תזריע ומצורע, מפני שיש בהן אזהרות השייכות לכל ישראל (מאכלות אסורות, מצורע וכדו'), וחשוב יותר להזהיר את הכלל לפני שמזהירים את הכהן הגדול שהוא יחיד.

האברבנאל ביאר באופן אחר:

"כי הנה ביום השמיני למילואים שחנך אהרן את המזבח, שהוא [היום השמיני] היה כפי קבלת חכמינו ז"ל א' בניסן, כשמתו בני אהרן, באו דיבורים מתייחסים לענין המקדש ושמירתו, אם מצות יין ושכר אל תשת', ואם הטומאות במאכלים ובמגע הנבלות, וכן בצרעות ובזבות, ושאר הדיבורים שבאו שמה - כולם מתייחסים לפהרת המקדש ושמירתו מהטומאות. וזכר אחריהם [בתחילת פרשתנו] הדיבור הזה משמירת המקדש גם מאהרן, שלא יבוא שמה בכל עת אל הקודש".

כלומר תחילה באה האזהרה על המקדש בכללותו, שלא יכנסו ישראל בטומאה למקדש, ולאחר מכן באה אזהרה על קודש הקדשים,

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

שבפועל שייכת לכהן הגדול, שכן לאיש מלבדו אסור להכנס לשם, וגם לו, על אף שהוא טהור, אסור להיכנס אליו בכל עת, אלא אך ורק ביום הכיפורים.

סדר פסוקי עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

סדרי עבודת יום הכיפורים המפורשים בפסוקים שבפרקנו הם כדלהלן:

- א. וידוי ראשון על פרו (פסוק ו).
- ב. הטלת גורלות על שני השעירים (פסוקים ז-י).
- ג. וידוי שני על פרו ושחיתת פרו (פסוק יא).
- ד. נתינת קטורת על הגחלים בקודש הקדשים (פסוקים יב-יג).
- ה. הזאה מדם הפר בקודש הקדשים (פסוק יד).
- ו. שחיתת השעיר לה' והזאה מדמו בקודש הקדשים (פסוקים טו-טז).
- ז. הזאה מדם הפר לפני הפרוכת מבחוץ (פסוק טז).
- ח. הזאה מדם השעיר לפני הפרוכת מבחוץ (פסוק יז).
- ט. נתינה מדם הפר והשעיר המעורבים על קרנות מזבח הזהב והזאת הדם עליו (פסוקים יח-יט).
- י. וידוי על השעיר המשתלח ושילוחו למדבר (פסוקים כ-כב).
- יא. הוצאת הכף והמחתה מקודש הקדשים.
- יב. רחיצת בשרו, לבישת בגדיו ועשיית עולתו ועולת העם (פסוק כד).
- יג. הקטרת חלבי החטאות על המזבח (פסוק כה).
- יד. דיני המשלח (פסוק יד).
- טו. הוצאת הפר והשעיר אל מחוץ למחנה ושריפתם שם (פסוק כז).
- טז. דיני השורף את הפר והשעיר (פסוק כח).

במסכת יומא ובסדר העבודה שבמחזורי יום כיפור נזכרות פעולות נוספות שאינן מפורשות בפסוקים, לכן מלבד הדברים המופיעים בפסוקים, על המורה ללמוד את עיקרי ההלכות ברמב"ם ובמידת האפשר גם את מסכת יומא ואת סדר העבודה המופיע במחזורי יום כיפור.

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

נדגיש מספר נקודות נוספות:

גדולתו של אהרן – סדר העבודה, מתחילתו ועד סופו, נעשה על ידי הכהן הגדול לבדו. בזמן עבודתו אסור לאף אדם להימצא באוהל מועד (ראה פסוק יז).

עבודות היום בלבן – העבודות המיוחדות ליום כיפור נעשו בבגדי לבן, מלבד הקרבת אילו של כהן גדול ואיל העם.

חמש טבילות טובל הכהן הגדול – בתחילת כל שלב בסדר העבודה טובל הכהן הגדול במקוה טהרה ומחליף את בגדיו, בין בהחלפתו מזהב ללבן (פסוק ד) בין בהחלפתו מלבן לזהב (פסוק כד). נמצא שכהן גדול טובל חמש פעמים במהלך היום.

סדר הפרשה – הפסוקים המלמדים על סדר העבודה נאמרו לפי הסדר, מלבד הוצאת הכף והמחתה (עיין בדברי רש"י לפסוק כג).

שלושה וידויים – נדגיש שישנם שלושה וידויים ונפרט על מה בא כל אחד (עליו ועל אשתו, עליו ועל אחיו הכהנים ועל ישראל).

הזאות הדם – סך הכול הזה הכהן הגדול ארבעים ושלוש טיפות דם. חלק מן ההזאות היה בקודש הקדשים, חלק בהיכל לפני הפרוכת וחלק על המזבח הפנימי.

פרק טז

בפרקנו שלושה נושאים עיקריים:

1. אזהרה לאהרן שלא להיכנס לקודש הקדשים בכל עת
2. ההכנות לעבודת יום הכיפורים
3. סדר עבודת יום הכיפורים

אזהרה לאהרן שלא להיכנס לקודש הקדשים בכל עת (פסוקים א-ב)

נאמר בפסוק א: "וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן..."
פרשה זו נאמרה בא' בניסן, יום הקמת המשכן, בשנה השניה לצאת
בני ישראל ממצרים, ובו ביום מתו בני אהרן (ראה גיטין ס עמוד א).

"בְּקִרְבָּתְם לִפְנֵי ה' וַיָּמָתוּ"

ממילים אלו ניתן ללמוד שכוונתם של בני אהרן היתה טובה, כפי
שלמדנו בפרשת שמיני, הם רצו להתעלות ולהתקדש לפני ה' ביום בו
השרה ה' את שכנתו, אלא שעשו זאת בלא ציווי ה', ובכך היה חטאם.

נאמר בפסוק ב: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן אַחִידָה וְאֵל יְבֵא בְּכָל
עַת אֶל הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לְפָרְכֹת..."

"הַקֹּדֶשׁ" שבפסוק זה הוא קודש הקדשים הנמצא "מִבֵּית לְפָרְכֹת", מן
צד הפנימי של הפרוכת.

בטעם איסור הכניסה לקודש הקדשים כתב רש"י (בפסוק א): "שלא
ימות [אהרן] בדרך שמתו בניו".

כלומר, ה' מזהיר את אהרן שלא יכנס לקודש הקדשים בלא נטילת רשות, כי הנכנס בלא רשות עלול למות. כניסה לקודש הקדשים מותרת רק בזמן מיוחד ולאחר הכנות מיוחדות. כאן נדבר על אהבתו של ה' לאהרן, שמזהירו לא להכנס בכל עת לקודש הקודשים, ולא, חלילה יתחייב בנפשו.

"בִּי בַעֲנֵן אֲרָאָה עַל הַפֶּפֶרֶת"

כתב רש"י:

"כי תמיד אני נראה שם [בקודש הקדשים] עם עמוד ענני, ולפי שגילויי שכינתי שם יזהר שלא ירגיל לבוא. ומדרשו: לא יבוא כי אם בענן הקטורת ביום הכיפורים".

נסביר את הפסוק כפשוטו, שה' נראה ומשרה שכינתו בקודש הקודשים, כמבואר בפירושו הראשון של רש"י (שכן כתוב "אראה", והפסוק מוסב על ה' שנראה בענן ולא על הכהן הגדול). כאן נדבר על קדושתו המיוחדת של קודש הקדשים, שם משרה ה' את שכינתו.

ההכנות לעבודת יום הכיפורים (פסוקים ג-ה)

נאמר בפסוק ג: **"בְּזֹאת יָבֵא אֶהְרֵן אֶל הַקֹּדֶשׁ בְּפָר בֶּן בָּקָר לְחֹטְאֵת וְאֵיל לְעֹלָה"**

רק ביום בו מקריב הכהן הגדול את הקרבנות הנזכרים, הוא יום הכיפורים, מותרת לו הכניסה לקודש הקדשים, וכדברי רש"י: **"בזאת יבא אהרן וגו' - ואף זו לא בכל עת, כי אם ביום הכיפורים, כמו שמפורש בסוף הפרשה [הפרק]: 'בחדש השביעי בעשור לחדש'."**

נאמר בפסוק ד: **"כִּתְנֵת בַּד קֹדֶשׁ יִלְבָּשׁ וּמְכַנְסֵי בַד יִהְיוּ עַל בְּשָׂרוֹ וּבְאַבְנֵט בַּד יַחְגֹּר וּבְמַעְנֵפֶת בַּד יַעֲנֶף..."**

בפסוק זה מוזכרים ארבעה בגדים: כתונת, מכנסיים, אבנט ומצנפת, הם הנקראים "בגדי לבן".

הכתונת היתה חלוק לבן עם שרוולים, עשויה מחוטי פשתן. **המכנסיים** היו קצרים ולבנים, מהמתנים ועד הברכיים. **האבנט** היה רצועת בד צרה וארוכה ששימשה כחגורה מעל הכתונת. **המצנפת** היתה רצועת בד לבנה וארוכה מחוטי פשתן, ושימשה ככובע לכהן.

ארבעה בגדים אלו שימשו גם את כהני ההדיוט בשעת עבודתם במקדש. מלבד אלו, לבש הכהן הגדול ארבעה בגדים נוספים: מעיל, אפוד, חושן וציץ, הם הנקראים "בגדי זהב".

המעיל היה גם הוא כעין חלוק, בדומה לכתונת, עשוי חוטי צמר צבועים תכלת. בתחתית המעיל היו תלויים פעמוני זהב ורימונים. את המעיל לבש הכהן הגדול מעל הכתונת והאבנט.

האפוד היה כעין סינר, הוא כיסה את הצד האחורי של הרגלים וקשירתו היתה מלפנים. כלפי מעלה בלטו שתי רצועות רחבות שנקראו 'כתפות האפוד'. קרוב לשני הקצוות העליונים של 'כתפות האפוד' היו מחוברות 'משבצות' זהב ובכל אחת מהן היתה קבועה אבן שוהם מרובעת. שמות שבטי ישראל היו חרותים באבנים, שישה שבטים בכל אבן.

החושן היה חתיכת בד מרובעת שקבועות בה שתיים עשרה אבנים יקרות שחרותים עליהם שמות שבטי ישראל. את החושן לבש הכהן הגדול מעל המעיל כנגד ליבו, כשהוא קשור ומחובר אל האפוד.

הציץ היה טס של זהב עליו היו חרותות המילים קדש לה' ושם השם עם אותיות הוי"ה, שנקשר לראש הכהן הגדול בשלושה חוטי צמר צבוע תכלת, שנים משני צידי הראש ואחד מעל המצנפת.

פסוק זה מלמדנו שביום כיפור, בשעת כניסתו לקודש הקדשים, נמנע הכהן הגדול מללבוש את ארבעת הבגדים הנוספים, מפני שיש בהם זהב, כמבואר ברש"י:

"מניד שאינו משמש לפנים [בקודש הקדשים] בשמונה כנדים שהוא משמש בהם בחוץ, שיש בהם [בארבעת הבגדים הנוספים] זהב..."

המפרשים נתנו מספר הסברים לציווי על הכניסה לקודש הקדשים בבגדי לבן בלבד:

- א. רש"י (על פי ראש השנה דף כו עמוד א) מבאר: "לפי שאין קמיגור נעשה סניגור". כלומר, הזהב שבבגדים מזכיר את עגל הזהב, וכיוון שביום זה אהרון בא לכפר על ישראל על ידי הזכרת זכויותיהם, אין ראוי שילבש בגדי זהב המזכירים את עגל הזהב.
- ב. כשנכנסים לפני ולפנים אל בית המלך, יש להראות בעונה ובצניעות ולא לבוא בבגדי פאר, וכדברי האברבנאל: "לפי שהיה אז כהן גדול, ונכנס לפני אדון האדונים, והיה ראוי שיכנס בהכנעה ושפלות כבגדי לבן כאחד הכהנים ההדיוטים, ולא ילבש בגדי זהב ואבנים טובות ומרגליות, כי אין ראוי שיתנאה העבד לפני אדוניו". מעין זה כתב גם אור החיים: "או ירמוז מעם אל תתהדר לפני מלך אדוניו ברוך הוא, קדוש ונורא שמו".
- ג. בגדי הלבן רומזים על טהרה מן החטא, כפי שכתב האברבנאל: "שהכהן הגדול בהכנסו לפני ולפנים היה ראוי שיכנס וך ונקי מעוונותיו, כי כבר קודם ההכנסה שמה [לשם] התוודה על פרו ונתכפר לו, ולזה צוה שיכנס לבוש כנדים לבנים המורים על הטהרה והנקיות, וכמו שנאמר: 'ככל עת יהיו בגדיך לבנים', ונאמר: 'אם יהיו חמאיכם כשנים [צמר הצבוע באדום] כשלג ילבינו'".

נציין על פי המשנה במסכת יומא (פרק ג משנה ז) שבכל שנה היו תופרים ומכינים לכהן הגדול בגדי לבן חדשים בהם היה עובד ביום הכיפורים. שתי מערכות של בגדי לבן הכינו לו לכהן הגדול בכל שנה: אחת לעבודות שלאחר הטבילה השניה ואחת לעבודות שלאחר הטבילה הרביעית. בגדי הלבן שלבש בטבילה השניה היו יקרים וחשובים, הם היו עשויים מבד דק ויפה שהובא מהעיר רעמסס שבמצרים ושוויים

היה שמונה עשר מנה. בגדי הלבן שלבש לאחר הטבילה הרביעית היו זולים יותר, הם הובאו מארץ הודו ושוויים היה שנים עשר מנה.

בגדי הלבן של הכהן הגדול היו חדשים ויקרים. מיוקר בגדי הלבן אנו למדים על מעלתו המיוחדת של יום הכיפורים.

”וְרַחֵץ בַּמַּיִם אֶת בְּשָׂרוֹ וְלִבְשֵׁם”

חכמינו ז”ל לומדים שרחיצה זו במים משמעותה טבילה במקוה, כפי שהזכרנו בפרק הקודם בענין טהרת הטמאים.

טבילה זו היא הראשונה מבין חמש טבילות שטבל הכהן הגדול באותו היום. טבילות אלו אינן באות לשם הסרת טומאה, אלא כדי להוסיף טהרה לכבוד עבודת היום, כדברי הבכור שור: **”אף על פי שהוא מזהר צריך טבילה בשלובשין”**.

שאלת השאלה: כיצד רוחץ כהן גדול בעיצומו של יום הכיפורים, הרי זהו יום שהרחיצה אסורה בו (ראה יומא פרק ח משנה א)?

נסביר שרחיצה זו אינה לשם הנאת הגוף, אלא כדי להיטהר ולהתקדש לקראת העבודה, ולכן היא מותרת.

נאמר בפסוק ה: ”וּמֵאֵת עֵדֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִקַּח שְׁנֵי שְׁעִירֵי עִזִּים לְחֹטָאת...”

בני ישראל מצווים להביא שני שעירי עזים, אחד לה' והוא חטאת והשני לעזאזל ואיננו חטאת. והטעם ששניהם קרואים 'חטאת', מפני ששניהם מכפרים על חטאים: אחד על ידי הקרבתו והשני על ידי שילוחו לעזאזל, כמבואר בפירוש "העמק דבר" של הנצי"ב.

נוכל להוסיף את דברי המשנה **ביומא** (פרק ו משנה ד): **”שני שעירי יום הכפורים - מצותן שיהיו שניהן שוין: כמראה, ובקומה, ובדמים, ובלקחתן כאחד”**.

סדר עבודת יום הכיפורים (פסוקים ו-כח)

סמיכה ויידוי ראשון על פר כהן גדול

נאמר בפסוק ו: "וְהִקְרִיב אֶהְרֹן אֶת פֶּר הַחֲטָאת אֲשֶׁר לוֹ וּכְפָר בְּעֵדוֹ וּבְעֵד בֵּיתוֹ"

הכהן הגדול מעמיד את הפר בין האולם למזבח וסומך את שתי ידיו על ראש הפר.

בדרך כלל לשון 'כפרה' מתייחסת לעבודות הנעשות בדם, אך כאן מדובר עוד לפני השחיטה, לכן לא ניתן לפרש כך, ודרשו חכמינו ז"ל שהכוונה כאן היא לוידוי דברים, כמבואר ברש"י: "מתוודה [אהרן] עליו [על פר החטאת] עוונותיו ועונות ביתו".

כלומר אהרן מצווה לומר ויידוי על עוונותיו ועל עוונות אשתו, וזהו נוסח הוידוי (יומא פרק ג משנה ח):

"אנא השם, עויתי פשעתי המאתי לפניך, אני וביתי, אנא השם, כפר נא לעוונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושחמאתי לפניך, אני וביתי, ככתוב בתורת משה עבדך: 'כי ביום הזה יכפר עליכם' וגו'".

נתאר בפני הילדים את וידויו של אהרן הנאמר בקדושה ובטהרה, מתוך כוונה שלמה והכנעה רבה. אמירת הוידוי השפיעה על בני העם שהיו בחצר, כמצוין בנוסח סדר העבודה הנאמר בתפילת מוסף של יום הכיפורים:

"והכהנים והעם העומדים בעזרה, כשהיו שומעים את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול בקדושה ובטהרה, היו בורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם ואומרים: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

ההגרלה על השעירים

נאמר בפסוק ז: "וְלָקַח אֶת שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים וְהֶעֱמִיד אֹתָם לִפְנֵי ה' פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד"

הכהן הגדול לוקח את שני השעירים ומעמיד אותם מול פתח ההיכל, סמוך לשער נקנור, הנמצא בצד המזרחי של בית המקדש. לפני הכהן הגדול מעמידים קלפי (תיבה מעץ) ובתוכה שני 'גורלות' (פתקים), על אחד כתוב 'לה' ועל השני כתוב 'לעזאזל'.

נאמר בפסוק ח: "וְנָתַן אֹהֶרֶן עַל שְׁנֵי הַשְּׁעִירִים גְּדֻלוֹת גֹּדֶל אֶחָד לַה' וְגֹדֶל אֶחָד לְעִזָּאֵל"

המילה "לְעִזָּאֵל" באה מלשון עז וקשה, כמבואר ברש"י: "הוא הר עז וקשה, צוק גבוה".

ניתן להוסיף שמדובר במקום צחיח, כדברי הבכור שור: "ארץ קשה שאינה מעלה עשבים ואין בה גידול שום דבר כי אם סלע".

לאחר הוצאת הגורלות מתוך הקלפי מניחם הכהן הגדול על גבי השעירים - את הגורל שעלה בימינו מניח על גבי השעיר שעומד לימינו ואת הגורל שעלה בשמאלו מניח על השעיר שעומד לשמאלו. וכך נאמר במשנה ביומא (פרק ד משנה א):

"טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו 'לשם' ואחד כתוב עליו 'לעזאזל'. הסגן בימינו וראש בית אב משמאלו. אם של 'שם' עלה בימינו, הסגן אומר לו: אישי כהן גדול, הגבתי ימינך. ואם של 'שם' עלה בשמאלו, ראש בית אב אומר לו: אישי כהן גדול, הגבתי שמאלך. נתנן על שני השעירים ואומר: לה' חטאת".

ענין השעיר המשתלח הוא חוק וגזירת מלך ועניינו נעלם מבינתנו. לכן מטילים גורל בין השעירים ומשאירים את ההחלטה, מי מבין השעירים ישולח למדבר, ביד ה', ולא להחלטתו של הכהן.

נאמר בפסוק ט: "וְהִקְרִיב אֹהֶרֶן אֶת הַשְּׁעִיר... וְעָשָׂה חֲטָאת"

בפסוק זה המילה "וְהִקְרִיב" פירושה הבאה לעזרה ולא שחיטה.

לאור זאת ניתן היה להבין שהמילה "וְעָשְׂהוּ" מתייחסת לשחיטה, אך רש"י מבאר באופן אחר: "ועשהו חטאת - כשמניח הגורל עליו קורא לו שם, ואומר 'לה' חטאת'".

דברי רש"י אלו מבוארים אצל בעל שפתי חכמים (אות ע) שכתב:

"ואם תאמר: מנא ליה לרש"י? דלמא הקריבו לשם חטאת כדון חטאת? ויש לומר דלקמן [בהמשך] בפרשה כתיב: 'ושחט את שעיר החטאת' (פסוק טז), משמע דעדיין לא הקריבו".

נאמר בפסוק י: "וְהִשְׁעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרֵל לְעֹזָאֵל יַעֲמִד חַי לְפָנַי ה' לְכַפֵּר עָלָיו..."

השעיר שעלה גורלו לעזאזל נשאר במזרח העזרה, סמוך לשער ניקנור, כדי שבגמר עבודות דם הפר והשעיר, הכהן הגדול יתוודה עליו וישלח אותו לעזאזל. שעיר זה עתיד לכפר על כל חטאי ישראל.

הסמיכה, הוידוי השני על הפר ושחיטתו

נאמר בפסוק יא: "וְהִקְרִיב אֶהָרֶן אֶת פֶּר הַחֲטָאת אֲשֶׁר לוֹ וְכִפֵּר בְּעֹדוֹ וּבְעֹד בֵּיתוֹ..."

הכהן הגדול מעמיד את פר החטאת בין האולם למזבח, סומך את שתי ידיו על ראשו ומתוודה. גם בפסוק זה חכמינו למדונו שהמילה כפרה המופיעה בפסוק [וְכִפֵּר] מובנה וידוי (כפי שנאמר לעיל, פסוק ו).

נשאל את הילדים: מדוע שב הכהן הגדול ומתוודה על הפר פעם נוספת, הרי התוודה כבר עליו (פסוק ו)?

נענה שבוידוי זה ישנה תוספת. בוידוי הראשון התוודה הכהן הגדול על עצמו ועל אשתו, וכעת הוא מתוודה גם על עוונות אחיו הכהנים. נציין שבפסוק זה המילה "בֵּיתוֹ" מתייחסת לאחיו הכהנים, בית אהרן, לעומת הוידוי הראשון, בו המילה "בֵּיתוֹ" התייחסה לאשתו בלבד.

נשאל: מדוע הכהן הגדול אינו מתוודה כבר בוידוי הראשון וידוי כללי על עוונותיו, עוונות אשתו ועוונות הכהנים יחד?

נסביר שלפני שכהן גדול מכפר על אחרים עליו לטהר את עצמו ולהיות נקי מחטא.

”וְשָׁחַט אֶת פֶּרֶ הַחֲטָאת אֲשֶׁר לוֹ”

לאחר שחיטת הפר, מקבל הכהן הגדול את הדם במזרק ונותנו לאחד הכהנים למרס (כלומר להמשיך ולערבבו), כדי שלא יקרש, וכדברי המשנה ביומא (פרק ד משנה ג): ”שחטו וקבל במזרק את דמו ונתנו למי שהוא ממרס בו [הכהן שנמצא בעזרה] על הרובד הרביעי שבהיכל, כדי שלא יקרוש”.

חתיית הגחלים והבאתם עם הקטורת לקודש הקדשים

נאמר בפסוק יב: **”וְלָקַח מְלֵא הַמַּחֲתָה גַחְלֵי אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ מִלִּפְנֵי ה'...”**

העבודה הבאה של הכהן הגדול היא הקטרת הקטורת בקודש הקדשים. לצורך ההקטרה עולה הכהן הגדול עם מחתה של זהב לגג המזבח החיצון וממלא את המחתה בגחלים. לאחר מכן הוא יורד מגג המזבח ומניח את המחתה על רצפת העזרה, כמבואר בהמשך המשנה שם:

”נמל מחתה ועלה לראש המזבח, ופנה גחלים אילך ואילך, וחיתה מן המעוכבלות הפנימיות, וירד והניחה על הרובד הרביעי שבעזרה”.

”ומלא חפניו קטרת סמים דקה...”

בשלב זה מגישים לפני הכהן הגדול מחתה עם קטורת וכף ריקה, כדי שיחפון מהמחתה מלוא חופניו קטורת ויתן לתוך הכף. לאחר החפינה נוטל הכהן הגדול את מחתת הגחלים בימינו ואת כף הקטורת בשמאלו ועושה את דרכו אל קודש הקדשים. חפינת הקטורת היתה מלאכה קשה, ולכן הטילו על זקני הכהונה לפני יום הכיפורים ללמד ולהרגיל את הכהן הגדול במלאכה מיוחדת זו.

”וְהֵבִיא מִבֵּית לְפָרֶכֶת”

הכהן הגדול נכנס עם המחטה בימינו והכף בשמאלו אל קודש הקדשים, הנמצא **”מִבֵּית לְפָרֶכֶת”**, פנימה מן הפרוכת שמבדילה בין הקודש לקודש הקדשים. כניסה זו היא כניסתו הראשונה לקודש הקדשים ביום הכיפורים.

כאן נשוב ונזכיר, שכניסת כהן גדול לקודש הקדשים נעשית רק ביום אחד בשנה, היום הקדוש ביותר, הוא יום הכיפורים. ברור הדבר שכניסה זו אל הקודש פנימה של הכהן הגדול נעשתה מתוך יראה ורעדה.

הקטרת הקטורת בקודש הקדשים

נאמר **בפסוק יג: ”וַיִּתֵּן אֶת הַקְּטֹרֶת עַל הָאֵשׁ לְפָנָי ה'...”** בהיותו בתוך קודש הקדשים הכהן הגדול מעביר את הקטורת שבכף אל כפות ידיו ומתוך כפות ידיו נותן את הקטורת על גבי הגחלים שבמחטה.

”וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת אֶת הַכֹּהֵן אֲשֶׁר עַל הָעֵדוּת וְלֹא יָמוּת”

על ידי נתינת הקטרת על הגחלים עולה עשן הקטורת ומכסה את הכפורת שעל גבי הארון.

בגמר ההקטרה יוצא הכהן הגדול מקודש הקדשים להיכל ומתפלל תפילה קצרה. משם הוא יוצא לעזרה ונוטל את דם הפר מהכהן הממרט ושב ונכנס לקודש הקדשים, כמבואר במשנה (יומא פרק ה משנה ג). זוהי כניסתו השניה של הכהן הגדול לקודש הקדשים.

נאמר **בפסוק יד: ”וְלָקַח מִדַּם הַפָּר וְהִזָּה בְּאֶצְבָּעוֹ עַל פְּנֵי הַכֹּהֵן קְדָמָה...”**

הכהן הגדול עומד בקודש הקדשים, במקום בו הקטיר את הקטורת, ומזה מן הדם לכיוון הכפורת (על הכפורת פירושו לפני הכפורת), תוך הקפדה שטיפת הדם לא תגיע לכפורת.

”וּלְפָנַי הַכַּפֶּרֶת יִזֶּה שִׁבְעַת פְּעָמִים...”

לאחר ההזאה הראשונה הנעשית כלפי מעלה, מזה הכהן הגדול שבע הזאות נוספות כלפי מטה, ובלשון המשנה **ביומא** (פרק ה משנה ג): **”אחת למעלה ושבע למטה”**.

בזמן ההזאות היה הכהן הגדול סופר בפיו: **”אחת, אחת ואחת, אחת ושתים... אחת ושבע”**. נציין שאלו המילים היחידות שהיה הכהן אומר בפיו בהיותו בקודש הקדשים. מלבד זה לא אמר דבר, אפילו לא תפילה. לאחר ההזאות יצא הכהן הגדול מקודש הקדשים.

שחיטת השעיר והזאת דמו בקודש הקדשים

נאמר **בפסוק טו**: **”וְשָׁחַט אֶת שְׁעִיר הַחַטָּאת אֲשֶׁר לָעֵם וְהֵבִיא אֶת דָּמוֹ אֶל מִבֵּית לְפָרֹכֶת... וְהִזָּה אֹתוֹ עַל הַכַּפֶּרֶת וְלְפָנַי הַכַּפֶּרֶת”** לאחר הזאת דם הפר בקודש הקדשים, יוצא הכהן גדול אל ההיכל, מניח את המזרק עם שארית הדם על ‘כף’ זהב המוצב סמוך לפרוכת, ויוצא לעזרה לשחוט את שעיר החטאת המכפר על העם. אחר שחיטת שעיר החטאת [עליו נאמר קודם: לה’ חטאת] הכהן הגדול נכנס עם דמו לקודש הקדשים ומזה מדמו כשם שהזה מדם הפר, שמונה הזאות, **”אחת למעלה ושבע למטה”**, כמבואר **במשנה ביומא** (פרק ה משניות ג-ד).

זוהי הפעם השלישית בה נכנס הכהן הגדול לקודש הקדשים ביום הכיפורים. בסיום עבודות היום נראה שישנה כניסה נוספת בה מוציא הכהן הגדול את הכף והמחתה שהשאיר בכניסה הראשונה. סך הכול ישנן ארבע כניסות של הכהן הגדול ביום הכיפורים לקודש הקדשים.

נאמר **בפסוק טז**: **”וְכָפַר עַל הַקֹּדֶשׁ מִטְּמֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִפְשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם...”**

בהזאות דם הפר ודם השעיר מכפר הכהן הגדול על עוון כניסה למקדש בטומאה וכן על עוון אכילת קרבן בטומאה על ידי הכהנים במשך השנה.

”וְכֵן יַעֲשֶׂה לְאַהֲלֵ מוֹעֵד...”

בפסוק לא מבואר מה יעשה אהרן באוהל מועד וכיצד יעשה זאת. כאן שוב אנו נצרכים לדברי חכמינו ז”ל, שלימדונו שכשם שהכהן הגדול מזה מדם הפר ומדם השעיר בקודש הקדשים, כך הוא מזה בהיכל לעבר הפרוכת שמבדילה בין הקודש לבין קודש הקודשים שמונה הזאות, אחת למעלה ושבע למטה.

בלימוד זה נפגיש את הילדים פעם נוספת עם חשיבותה הגדולה של מסורת תורה שבעל פה, שבלעדיה לא היינו יודעים מה כוונת התורה.

”הִשְׁכֵּן אֶתְּם בְּתוֹךְ טְמֵאתֶם”

כוונת הפסוק לומר שגם אם יש מישראל שנכשלים ונכנסים למשכן כשהם טמאים, הקדוש ברוך הוא אינו עוזב את ביתו אלא שוכן עמם, ומאפשר להם לכפר על חטאם, ביום מיוחד, אחת בשנה.

נדבר עם הילדים על האהבה הגדולה של ה' לישראל, שעל אף שהם נכנסים טמאים לביתו, אינו עוזבם, ואף נותן להם יום בשנה לכפר על חטאים אלו.

נאמר **בפסוק יז**: ”וְכָל אָדָם לֹא יִהְיֶה בְּאַהֲלֵ מוֹעֵד בְּבֹאוֹ לְכַפֵּר בְּקֹדֶשׁ עַד צֵאתוֹ...”

פסוק זה מלמדנו שבשעה שהכהן הגדול נכנס לקודש הקדשים להקטיר קטורת ובשעת הזאת דם הפר והשעיר בקודש הקדשים ובהיכל, אסור לכל אדם להימצא בשטח ההיכל. ציווי זה מלמד על מעלתו המיוחדת של הכהן הגדול ביום הקדוש ועל מעלתו המיוחדת של יום הכיפורים.

וכך כתב האברבנאל:

"והנה ציוה שכל אדם לא יהיה באוהל מועד... [בזמן עבודת הכהן הגדול] לתת הבדל מדרגה לכהן גדול על אחיו הכהנים, שעם היותם גם המה בשאר ימות השנה נכנסים להיכל להקטיר קמורת ולהיטיב את הנרות, הנה ביום המקודש הזה כשיבוא כהן גדול לקדש הקדשים עם הקמורת או עם הדם להזות, לא יהיה שום אדם באהל מועד שהוא ההיכל, והוא על דרך מה שנאמר בהר סיני: 'וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו', ונאמר: 'ונגש משה לבדו', ככה יהיה בקדושת היום הזה".

"וְכַפֵּר בַּעֲדוֹ וּבַעֲד בֵּיתוֹ וּבַעֲד כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל"

גם כאן נשוב ונאמר לילדים שחכמינו למדונו שכפרה זו מובנה וידוי, כפי שנאמר לעיל, פסוק ו.

כפי שאמרנו בפסוק י"א, שתחילה הכהן הגדול מכפר על עצמו ורק אחר כך על אחרים, בבחינת: "יבוא זכאי וכפר על החייב", נשוב ונאמר גם כאן שלכן סדר הכפרות הוא: תחילה על עצמו ועל אשתו, אחר כך על ביתו (אחיו הכהנים), ולבסוף על כל בית ישראל על ידי שני השעירים.

נאמר בפסוק יח: "וַיֵּצֵא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֶשֶׁר לִפְנֵי ה'..."

המזבח הנזכר כאן הוא המזבח הפנימי הנמצא בהיכל [מזבח הזהב], ולא מזבח החיצון שמחוץ להיכל, כמבואר ברש"י: "זה מזבח הזהב שהוא לפני ה' בהיכל".

נשאל את שאלתו של רש"י: אם מדובר במזבח הפנימי, מדוע נאמר בפסוק "וַיֵּצֵא אֶל הַמִּזְבֵּחַ", הרי המזבח הפנימי נמצא בתוך ההיכל ואין צורך לצאת כדי להגיע אליו?

נסביר שדברי רש"י הם על פי חכמינו ז"ל, שהכהן הגדול יוצא מהחלק הקדמי של הקודש, שהוא בין הפרוכת למזבח, ונעמד בחלק

האחורי של הקודש, לפני המזבח הפנימי, קרוב לצד היציאה, ומשום כך נאמר בפסוק "וַיֵּצֵא".

גם בפסוק זה בולטת חשיבות תורה שבעל פה. לולי דרשת חכמינו ז"ל היינו טועים באחת מהעבודות המרכזיות ביותר. ביום הכיפורים.

"וּכְפַר עָלָיו..."

הכהן עומד ליד המזבח הפנימי, ומכפר עליו. ומה היא כפרתו? לקיחת דם הפר ודם השעיר, מעורבין זה עם זה, והזאתם על המזבח (רש"י).

"וְלָקַח מִדַּם הַפָּר וּמִדַּם הַשְּׂעִיר וְנָתַן עַל קַרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב"

עד עתה היה הכהן מדם הפר לחוד ומדם השעיר לחוד, וכעת מזה הכהן הגדול מדם הפר ומדם השעיר כשהם מעורבים זה בזה, כדברי המשנה ביומא (פרק ה משניות ד-ה): "עירה [ערבב] דם הפר לתוך דם השעיר... ויצא אל המזבח אשר לפני ה', זה מזבח הזהב, התחיל מחטא ויורד...".

הכהן הגדול יוצא מן הקודש וחוזר לעזרה למקום בו עומד שעיר המשתלח במזרח העזרה.

נאמר בפסוק כא: "וְסִמַּךְ אֶהְרֵן אֶת שְׁתֵּי יָדָיו עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר הַחִי וְהִתְוֹדָה עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם..."

נסב את תשומת ליבם של הילדים לשלושת סוגי העבירות שמוזכרים בפסוק: עוונות, פשעים וחטאים, ונעמוד על ההבדל ביניהם: 'עוונות' - אלו העבירות עליהן עברו ישראל במזיד מתוך תאוות היצר, 'פשעים' - אלו עבירות עליהן עברו ישראל להכעיס (מדובר בעבירות החמורות ביותר), ו'חטאים' - אלו עבירות עליהן עברו בשוגג, וכדברי הגמרא במסכת יומא (דף לו עמוד ב):

"וחכמים אומרים: עונות אלו הזדונות... פשעים אלו המרדים [רש"י]: העושה להכעיס]... לכל חטאתם אלו השגגות... ומאחר שהתוודה על הזדונות, ועל המרדים חוזר ומתוודה על השגגות?! אלא כך היה מתוודה: 'חטאתי ועויתי ופשעתי לפניך אני וביתי...'".

לאור דברי הגמרא נאמר שאומנם סדר הוידוי הוא מן הקל (חטאים) אל הכבד (פשעים), אבל התורה כתבה בסדר אחר (עוונות, פשעים וחטאים) כדי להדגיש שעבירות במזיד חמורות יותר, וצריך האדם לבקש עליהן כפרה יותר מעבירות אחרות.

נדבר עם הילדים על אהבתו הגדולה של אהרן לבני ישראל. אהרן הצטער צער רב על אלו שנכשלו בחטא וביקש מה' שיכפר ויסלח להם. נתאר כיצד וידויו נאמר בקדושה וטהרה ומתוך כוונה גדולה.

"וַיִּתֵּן אֹתָם עַל רֹאשׁ הַשְּׂעִיר..."

על ידי הוידוי "מעביר" הכהן הגדול את העוונות אל ראש השעיר, וכדברי האבן עזרא: "וַיִּתֵּן אֹתָם – אחרי שיסורו [החטאים] מישראל, [הרי] כאילו נתונים הם אל ראש השעיר, והולכים אל מקום שלא יזכרו עוד".

"וַיִּשְׁלַח בְּיַד אִישׁ עֵתִי הַמְדַבֵּר"

"עתי" הוא מלשון עת וזמן, כלומר משלחים את השעיר ביד איש שרגיל ללכת במדבר לעתים קרובות, וכדברי הרשב"ם: "איש הבקן בדרכים ובמדברות ורגילין, בכל עתות ששולחין אותו". נוסף שצריך להכין מראש את האיש המיועד לתפקיד זה, כדברי רש"י: "המוכן לכך מיום אתמול".

נאמר בפסוק **כב: "וַיִּשָּׂא הַשְּׂעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזֵרָה וַיִּשְׁלַח אֶת הַשְּׂעִיר בְּמִדְבָּר"**

השעיר נושא את עוונות ישראל ובהגיעו לצוק דוחף המשלח את השעיר מראש הצוק, כמבואר במשנה (יומא פרק ו משנה ו).

עניינו של השעיר המשתלח הוא חוק וגזירה אלקית שאיננו מבינים. חכמינו ז"ל דורשים בענין זה דברים נסתרים, כמובא ברמב"ן (בפסוק ח): "את כל עונותם - עונות תם, שנאמר 'ויעקב איש תם', לפיכך היו נותנין לו לסמאל [שרו של עשן] שוחד ביום הכיפורים".
ועוד כתב הרמב"ן (בפסוק כא):

"אבל זה [שעיר המשתלח] שאינו לשם, והמקבלו [שרו של עשן] אינו מכפר ולא מרצה אלא נושא עונותם ועונה אמן בעל ברחו, ובהיות ישראל נקיים מכל חמא ופשע הוא ישא חמאתם, כאשר בא בפסוקים רבים בתורה ובנביאים".

מדברי הרמב"ן עולה שבמובן הרוחני הכהן הגדול מעביר כביכול את החטאים על ראש השעיר. הדברים נסתרים ומופשטים, לכן לא נסביר כך לילדים, על כל פנים עלינו לדעת שטמונים כאן דברים גדולים ועמוקים.

הוצאת הכף והמחתה מקודש הקדשים

נאמר בפסוק כג: "ובא אהרן אל אהל מועד ופשט את בגדי הבד...". פסוק זה קשה: וכי אהרן פושט את בגדיו בקודש הקדשים חלילה ומניחם שם, ויוצא לחצר חסר בגדים!!
אומר רש"י:

"...ובא אל אהל מועד - להוציא את הכף ואת המחתה שהקמיר בה הקמרת לפני ולפנים. ופשט את בגדי הבד - אחר שהוציאם...".

הרמב"ן הביא את דברי רש"י והוסיף:

"ובאמת שהכתוב הזה אומר לנו דרשני, שלא יתכן בשום פנים שיצוה שיבא אהרן אל אהל מועד ללא דבר רק לפשוט שם בגדיו ולהיותו ערום בהיכל ה' ולהניחם שם לרקבון!
אבל [אלא] על ברחנו 'ובא אהרן אל אהל מועד' לעבוד עבודה, לא הוצרך הכתוב להזכירה, והיא הוצאת הכף והמחתה.

ומעם הכתוב, כי הזכיר בתחילה 'ונתן את הקמרת על האש לפני ה', וכסה ענן הקמרת את הכפורת אשר על העדות ולא ימות' (פסוק יג), לומר שיתן הקמרת על האש עד שיעלה ענן הקמרת, ויצא מיד, והניח הכף והמחתה שם, ועל כל פנים יצטרך להוציא, ולכך אמר 'ובא אהרן אל אהל מועד', לבא מבית לפרכת למה שהניח שם".

לאור דברי חכמינו ז"ל נאמר לילדים שפסוק זה מלמדנו על הכניסה הרביעית והאחרונה של הכהן הגדול לקדש הקדשים ביום הכפורים - להוציא את הכף והמחתה. נאמר שבפסוקים לא נזכר שהעבודה שבשבילה בא הכהן הגדול לקודש היא הוצאת הכף והמחתה מקודש הקדשים, שכן כבר לימדנו התורה שאהרן נכנס עם הכף והמחתה והשאירם שם, ועל כן ברור שהוא צריך להיכנס לשם שוב כדי להוציאם.

נציין שכל עבודות יום הכיפורים שבפרקנו מובאות לפי סדר עשייתן, חוץ מעבודה זו (הוצאת הכף והמחתה מקודש הקדשים), שלמעשה נעשתה בסוף היום, ומקומה לאחר פסוק כ"ה. נסביר שבכל זאת נאמרה עבודה זו כאן, כדי לחבר את כל העבודות שנעשו בבגדי לבן.

"אֲשֶׁר לְבִשׁ בְּבָאוּ אֶל הַקֹּדֶשׁ וְהִנִּיחָם שָׁם"

לאחר שפושט הכהן הגדול את בגדיו הוא מניחם במקום צנוע לגניזה, וכדברי רש"י: "מלמד שמעונין [בגדי הכהן הגדול הללו] גניזה, ולא ישתמש באותן ארבעה כנדים ליום כיפורים אחר".

טעם גניזת הבגדים מבואר בספורנו: "כי הקריבם [הכהן הגדול] לפני ה', ויקדשו קדושה יתירה, ולא יאות [ולא ראויים הם] אפילו לכהן גדול, אחר שעברה שעת מעלתו".

נאמר שכיון שנכנס הכהן הגדול עם הבגדים לפני ולפנים אל קודש הקדשים, התקדשו הבגדים ביותר ואין להשתמש בהם שוב.

הטבילה השלישית והעבודות שאחריה

נאמר בפסוק כד: "וְרַחֵץ אֶת בְּשָׂרוֹ בַּמַּיִם בְּמָקוֹם קָדוֹשׁ..."
 הכהן הגדול מצווה לטבול את גופו בפעם השלישית. טבילה זו נעשית
 במקוה שנמצא בשטח העזרה, בגג לשכת הפרוה, כמבואר במשנה
 (יומא פרק ג משנה ג).

"וְלָבַשׁ אֶת בְּגָדָיו..."

לאחר טבילה זו שב הכהן הגדול ולובש את בגדי הזהב, כמבואר
ברש"י: "שמונה בגדים שהוא עובד בהן כל ימות השנה".
 נסב את תשומת ליבם של הילדים להבדל בין העבודות שנעשו בבגדי
 זהב ובין אלו שנעשו בבגדי לבן, ונחזור על מה שכבר הסברנו
 שבעבודות הפנימיות בהן נכנס הכהן הגדול לקודש הקדשים - הוא
 לבש בגדי לבן, ובעבודות החיצוניות - לבש בגדי זהב.

"וַיֵּצֵא וַעֲשֶׂה אֶת עוֹלָתוֹ וְאֶת עֹלֹת הָעֵם וְכָפַר בַּעֲדוֹ וּבְעַד הָעֵם"

כל העבודות שנעשו אחרי הטבילה השלישית נעשו בעזרה. תחילה
 מקריב הכהן הגדול את שעיר העזים לחטאת חיצונית של מוסף ואחר
 כך מקריב את עולתו ואת עולת העם (ראה רמב"ם הלכות ערב יום
 הכיפורים ד, ב).

בהקרבת עולתו ועולת העם מכפר הכהן הגדול על הרהורי העבירה
 שלו ושל העם ובכך נטהרים ישראל לא רק ממעשי עבירה אלא גם
 מהרהורי הלב, וכדברי הספורנו: "כפרת הרהורי הלב הראויה לנקוי כפיים
 וברי לבב, וזה בעולה".

בהזדמנות זו נדבר על מעלתו הרוממה של הכהן הגדול, שבטהרת
 מחשבתו מכפר על הרהורי הלב של ישראל.

ביום הקדוש ביותר בשנה, הוא יום הכיפורים, מתעלים ישראל
 למדרגה פנימית ועמוקה שכולה דבקות בה' מתוך קדושה וטהרה,
 וכדברי רבי עקיבא **במשנה ביומא** (פרק ח משנה ט):

"אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין ומי

מטהר אתכם? איכם שכשמים... הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל...".

עד כאן עסקנו בסדר עבודת כהן גדול במקדש ביום הכפורים. מכאן ואילך נעסוק בשאר מצוות היום, שאינן קשורות בדווקא למקדש: א. עינוי. ב. איסור עשיית מלאכה. ג. תשובה.

עינוי ואיסור מלאכה ביום הכיפורים

נאמר בפסוק כט: "וְהִיְתָה לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּעֶשׂוֹר לַחֹדֶשׁ תִּעֲנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם..."

העינוי מביא עימו בדרך כלל צער וכאב פיזיים, אך ביום הכיפורים מדובר על עינוי שמשמעותו הימנעות מאכילה ושתייה, כדברי האבן עזרא: "ידענו כי העינוי הפך התענוג, והוא הצום... ואחר שיש לנו קבלה אין צורך לחפש עינוי כמשמעות אחרת, של כאב".

נאמר שה' לא דורש מאתנו חיי סבל וייסורים לשם כפרה על חטאינו, אלא צום בלבד.

בטעם מצוות העינוי נסביר, על פי דברי בעל ספר החינוך (מצוה שיג), שביום הכיפורים, היום הקדוש בשנה, אין ראוי שאדם יתעסק בענייני אכילה ושתייה, שכן עליו להתרכז בענייני מצוה וקדושה.

על פי דברי האברבנאל, שיובאו בפסוק הבא, נוכל להוסיף ולומר שכיוון שמדובר ביום של דין, אין ראוי לאדם לאכול בשעת דינו, עליו לעמוד באימה וביראה ולא להתענג ולהקל ראש.

טעם נוסף לאיסור האכילה והשתייה ביום הכיפורים הוא טעמו של הספורנו (ויקרא כג, כז), שכתב שכיון שביום זה אנו מתוודים ומצטטערים על החטאים, לכן אין ליהנות מאכילה ביום זה, וזו לשונו: "...בעשור לחודש הוא יום הכיפורים להתודות ולהתאוונן גבר על חטאיו, ואינו [ראוי להיות] יום שמחה ותענוג אבל [אלא] הוא יום עינוי".

”וְכָל מְלֹאכָה לֹא תַעֲשׂוּ הָאֲזָרָח וְהַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם”

טעם איסור מלאכה ביום הכיפורים מבואר בספר החינוך (מצוה שיז):

”משרשי המצוה על צד הפשט כדי שלא נהיה מרודים בשום דבר ונשים כל מחשבתנו על כוונותינו לבקש מחילה וסליחה מאת אדון הכל ביום זה”.

כלומר איסור המלאכה ביום כיפור נקבע כדי שהאדם יהיה פנוי לעסוק בתשובה ובבקשת מחילה לפני ה'. דברים דומים כתב האברבנאל, וזו לשונו:

”כי להיותו יום מיוחד למלאכת השמים ועבודת הקודש, שאין ראוי שיעשה בו שום מלאכה אחרת שיהיו בה מרודים, אלא שתהיינה כל מחשבותיהם פנויות לתשובה ולתחינה ולבקשת הכפרה והסליחה, כי איך יעשה מלאכה ביום ההוא מי שחיו תלויים מננה, ולא ידע אם יכתב לחיים או למיתה”.

נדבר עם הילדים על ההבדל שבין איסור עשית מלאכה ביום הכיפורים, הנובע מהעיסוק בתשובה ובכפרה, לבין איסור עשיית מלאכה בשבת, שהוא זכר למעשה בראשית שבו שבת ה' מכל מלאכתו.

ביום הכיפורים מטהר ה' את ישראל מכל חטאיהם

נאמר בפסוק ל: **”כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם...”** יום הכיפורים, כשמו כן הוא, יום של כפרה, בו מכפר ה' לישראל על כל עוונותיהם.

הכפרה ביום זה נעשית דרך התשובה, ביטול המלאכה והעינוי, דרך עיצומו של יום ודרך עבודתו של אהרן כהן גדול בשביל עמו, וכפי שכתב האבן עזרא: **”יכפר עליכם - הבהן”**.

כהמשך לדברי האבן עזרא ומפרשים רבים אחרים, נדבר עם הילדים על כך שכדי שהכהן הגדול יכפר על אחיו בני ישראל הוא צריך לאהוב

כל אחד ואחד מישראל ולרצות בטובתו ובכפרתו, צדיקים בינוניים ורשעים. ואכן כך היתה מידתו של אהרן הכהן, וכפי שאמרו חכמינו ז"ל **במסכת אבות** (פרק א משנה יב): "הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".

נזכיר שאהרן, מתוך אהבה גדולה לבני ישראל, עודד את רוחם של ישראל בשעה שעבדו עבודת פרך במצרים, ומתוך אהבה גדולה הטיל שלום בין איש לרעהו ובין איש לאשתו. שמות בני ישראל היו חקוקים על ליבו בחושן ובכל עת הזכירם לטובה לפני ה'.

וכך כתב **בעל הליקוטים** (בחומש "רב פנינים" שמות כח, יב): "ולזה היה הכהן הגדול נושא אותם [את שמות השבטים על ליבו] כאב את בנו, להגן עליהם בכוחו וזכותו ובבקשת רחמים עליהם תמיד, להמתיק הדין מעליהם מכל וכל ולהגן [עליהם] אף מן היסורים".

לאור זאת נתאר את כוונתו הזכה של אהרן הכהן הגדול בעבודתו ביום קדוש זה, את אהבתו הרבה לישראל ורצונו העז לכפר על חטאיהם, ובמיוחד בשעה שאומר את וידויו על כל חטאי ישראל, כשהוא סומך ידיו על השעיר המשתלח.

נוסיף שעבודתו של אהרן נעשתה בחרדת קודש ובשמחה גדולה, וכל מעשהו היה לשם שמים, ולא לכבודו, וכפי שעולה מדברי רש"י בהמשך (פסוק לד): "ולזהגיד שבחו של אהרן שלא היה לובשן [את בגדי כהן גדול] לגדולתו, אלא כמקיים גזירת המלך".

חכמינו ז"ל (ספרא מכילתא דמילואים א, ח) מתארים את עבודת שבעת ימי המילואים שנעשתה על ידי אהרן הכהן בשמחה גדולה, וזו לשונם: "ויעש אהרן ובניו את כל הדברים אשר צוה ה' ביד משה – ששים ושמחים כששומעים דברים לקבל מפי משה כשומעים מפי הקדוש ברוך הוא". כלומר, אהרן קיים את מצוות ה' בשמחה ובששון, כאילו שמען ישירות מפי ה'. אם כך נאמר לגבי שבעת ימי המילואים, ימי ההכנה לעבודת המשכן, נתאר לעצמנו מה היה גודל שמחתו בעבודת יום הכיפורים, היום הקדוש בשנה. לאור זאת נוכל נתאר בפני הילדים את

שמחתו הרבה של אהרן בכל שלב ושלב בסדר עבודות היום הקדוש, שמחה עצומה על הזכות לכפר על בני ישראל.

"מִכֹּל חַטָּאתֵיכֶם..."

אמנם 'חטאים' משמעותם בדרך כלל עבירות בשוגג (בשונה מ'עוונות' שהם עבירות במזיד), אך כאן המשמעות רחבה יותר וכוללת את כל סוגי העבירות, וכדברי האבן עזרא: "ששם חטאת [שנזכר בפסוק] שם כלל [כולל את כל החטאים], על כן תמצא על השגנה ועל הזדון".

"לְפָנַי ה'..."

המילים "לפני ה'" מיותרות לכאורה, ומכאן דורשים חכמינו ז"ל שמדובר על עבירות שבין אדם למקום, אך עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עליהן עד שירצה את חברו (וימא פרק ח משנה ט), וכדברי הרמב"ם (הלכות תשובה ב, ט):

"...אבל עבירות שבין אדם לחברו, כגון החובל את חברו או המקלל את חברו או גוזלו וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו, אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו. אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים צריך לפייסו ולפגוע [להתחנן] בו עד שימחל לו".

נוסיף ונאמר, לאור תרגומו של יונתן בן עוזיאל, שגם בעבירות שבין אדם למקום בהן הכהן מכפר על בני ישראל, על החוטאים לעשות תשובה ולהתוודות, וזו לשונו: "ואתון קדם ה' תודון פורחנן תכון ותידכון" (תרגום: אתם לפני ה' תודו על חטאיכם ותטהרו).

וכך פסק הרמב"ם (הלכות תשובה א, ב):

"שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה הקלות והחמורות בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה... והוא שעשה תשובה, אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות..."

"תְּטַהֲרוּ"

המילים "לפני ה' תטהרו" מפגישות אותנו עם מידת רחמיו של ה' על בניו. ה' סולח ומוחל לישראל על החטאים הקלים והחמורים בכל שנה ושנה, וכדברי בעל ספר החינוך (מצוה קפה): "שהיה מחסדי הא-ל על בריותיו לקבוע להן יום אחד בשנה לכפרה על החטאים עם התשובה שישוּבו". ברוח זו כתב רבנו יונה בספרו **שערי תשובה** (שער א):

"מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם ברואיו כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם... והזהירם לשוב אלי... לרוב טובו וישרו... שנאמר 'טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך'".

ובעל צרור המור כתב: "אבל ישראל לא נחתם גור דינם עד יום הכיפורים, ואהובו של מלך הוא ישראל".

כסיכום לסדר הטהרה והכפרה של היום הקדוש נשוב ונביא את דברי המשנה ביומא (פרק ח משנה ט):

"אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמים, שנאמר: 'זורקתי עליכם מים טהורים ומטהרתיכם'".

נשנן פסוק זה ונצל את ההזדמנות לדבר בהרחבה על מידת טובו של ה' ועל אהבתו הגדולה לישראל.

שביתה ממלאכה ושאר העינויים

נאמר בפסוק לא: "שִׁבְתָּ שְׁבִתוֹן הִיא לָכֶם..." הביטוי "שִׁבְתָּ שְׁבִתוֹן" מלמד על מעלתו המיוחדת של יום הכיפורים, וכדברי האבן עזרא: "שהוא שביתה השביתה, שאין [שביתה] למעלה ממנה".

”וְעִנִּיתֶם אֶת נַפְשֵׁיכֶם חֻקַּת עוֹלָם”

איסור מלאכה וחמישה עינויים נוהגים גם כשאין בית המקדש קיים, כדברי הספורנו: **”חקת עולם – ונם בזמן שאין בית המקדש קיים תשמרו שביתה וענוי”**.

אמנם גם בימינו, כשאין מקדש ה' על מכונו ואין כהן גדול עובד את עבודות היום, מצוות יום הכיפורים נוהגות וה' מכפר בו לישראל, אולם כשבית המקדש היה קיים היו ישראל מתעוררים לתשובה ביתר קלות.

בלימוד זה נעורר אצלנו ואצל הילדים את הציפיה הגדולה לבנין בית המקדש במהרה, להשבת הכהנים לעבודתם והלויים לשירם ולזמרם, ובמיוחד לעבודת כהן גדול ביום הכיפורים, **”מה נהדר היה מראה כהן גדול... אשרי עין ראתה כל אלה”**.

עבודת יום הכיפורים בבית המקדש כשרה רק בכהן גדול

נאמר **בפסוק לב: ”וְכִפֵּר הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִמָּשַׁח אֹתוֹ...”**

פסוק זה מלמדנו שעבודת יום הכיפורים תעשה בכל שנה על ידי הכהן הגדול שנמשח בשמן המשחה. אמנם פסוקי סדר העבודה בפרשתנו נאמרו לאהרן, אך הם פונים גם לכהנים הגדולים שיבואו אחריו במהלך הדורות, וכדברי רש"י:

”כפרה זו של יום הכיפורים אינה כשרה אלא בכהן גדול. לפי שנאמרה כל הפרשה באהרן הוצרך לומר בכהן גדול הבא אחריו, שיהא כמוהו”.

לולא פסוק זה היינו חושבים שרק אהרן הכהן, החסיד שבכהנים, הגדול בחכמה וביראת ה' ואוהב ישראל הגדול, רק הוא הראוי לכפר על ישראל, על כן בא הכתוב להשמיענו שכל כהן גדול מכפר על דורו, וכפרת יום הכיפורים היא מתנה אלקית ששייכת לכל הדורות.

"וְאִשֶּׁר יִמְלֵא אֶת יָדוֹ לְכַהֵן תַּחַת אָבִיו..."

כתב רש"י: "לכהן תחת אביו - ללמד שאם בנו ממלא את מקומו, הוא קודם לכל אדם".

כלומר אם בנו של הכהן הגדול ראוי לתפקיד מקודש זה, הוא קודם לכל אדם אחר בקבלת תפקיד זה.

נשאל: הלוא נאמר בפרשת אמור (כא, י): "וְהַכֹּהֵן הַגָּדוֹל מֵאַחֲיוֹ", וממילים אלה נראה שהכהן המתאים לכהונה גדולה הוא זה שגדול מאחיו, ולא דווקא בנו של הכהן הגדול, וכיצד מתיישבים הדברים עם דברי רש"י בפסוקנו?

נשיב שאם נפטה הכהן הגדול ובנו התברך בכל המעלות הנדרשות וממשיך את דרך אביו - מצוה למנות דווקא אותו, גם אם יש כהן אחר שמצטיין כמוהו באותן מעלות, אך אם בנו של הכהן הגדול לא מתאים, מחפשים כהן אחר שהוא גדול מאחיו בתורה ובמידות.

טומאות המקדש שמתכפרות ביום הכיפורים

נאמר בפסוק לג: "וְכַפֵּר אֶת מִקְדָּשׁ הַקֹּדֶשׁ..."

במילים "מִקְדָּשׁ הַקֹּדֶשׁ" הכוונה לקודש הקדשים. נסביר שהזאות דם הפר והשעיר בקודש הקדשים באות לכפר על עבירת טומאת מקדש שאירעה בקודש הקדשים. כגון, שהכהן הגדול נכנס לקודש הקדשים ובעודו שם אירעה לו טומאה, ולא מיהר לצאת.

"וְאֵת אֹהֶל מוֹעֵד..."

הזאות דם הפר והשעיר בהיכל כנגד הפרוכת באות לכפר על עבירת טומאת מקדש שאירעה באוהל מועד, דהיינו בקודש, כגון שנכנס אל הקודש ובעודו שם אירעה לו טומאה ולא מיהר לצאת.

"וְאֵת הַמִּזְבֵּחַ כִּפֵּר..."

ההזאות על המזבח הפנימי באות לכפר על עבירת טומאת מקדש שאירעה במזבח הפנימי, כגון שבעת הקטרת הקטורת נטמא ולא מיהר לצאת.

”ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר”

הזאות דם הפר באות לכפר על הכהנים והזאות דם השעיר באות לכפר על עם ישראל.

כפרת יום הכיפורים לדורות עולם; אהרן מלא אחר ציווי ה'

נאמר בפסוק לד: ”וְהִיְתָה זֹאת לָכֶם לְחֻקַּת עוֹלָם... אַחַת בְּשָׁנָה...” בפסוק זה מדגישה התורה את אהבתו של ה' לבניו ונתינתו להם לחוק עולם את היום המופלא, יום הכיפורים, לכפר על חטאייהם, זאת אף אם בית המקדש לא יהיה קיים והכהן הגדול לא יעבוד את עבודת היום, וכדברי הספורנו: ”שהיום עצמו יכפר, אף על פי שלא יהיה מקדש ועבודה”.

על המילים ”אַחַת בְּשָׁנָה” כתב מרן הראי”ה קוק בפירושו לסידור (עולת ראייה א עמ' קלט):

”יום הכיפורים הוא התוכן הפנימי של השנה, ובשביל כך הוא נקרא 'אחת בשנה', מידה אחת ומיוחדת המאירה בתוך השנה, ושלושה ערכים יש לו: ערך היום עצמו בתור יום קדוש, מיוחד ופנימי בתכונת אורו, ערך העלאתו את כל השנה שעברה, וערך השפעתו להכשיר להעלאה גם את השנה הבאה”.

לאור דבריו נדבר עם הילדים על שלושת הדברים המייחדים את יום הכיפורים:

- א. ערכו של יום כיפור כיום הקדוש בשנה, ”עיצומו של יום מכפר”.
- ב. יום הכיפורים מסכם ונותן משמעות לכל המעשים שעשינו בשנה שעברה.
- ג. יום הכיפורים מכשיר אותנו לקראת השנה החדשה.

”וַיַּעַשׂ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה”

בסיום הפרק מדגישה התורה שאהרן מלא אחר מצוות ה' ושמר על כל פרטי דיני סדר העבודה כפי שנצטווה.

נדגיש באוזני הילדים שפסוק זה מדבר על עשיית אהרן כשהגיע יום כיפור הראשון, כחצי שנה לאחר שנאמרה פרשה זו, ואז עשה אהרן את כל סדר עבודת יום הכיפורים, וכדברי רש"י: "ויעש כאשר צוה ה' – כשהגיע יום הכיפורים עשה כסדר הזה".

נוכל להזכיר את הנאמר אודות עבודת אהרן בשבעת ימי המילואים **בפרשת צו** (ויקרא ח, לו): "ויעש אהרן ובניו את כל הדברים אשר צוה ה' ביד משה" ואת דברי רש"י שם שכתב: "להגיד שבחו [של אהרן ובניו] שלא הטו ימין ושמאל".

מעין זה נאמר גם בענין הדלקת הנרות במנורה **בפרשת בהעלותך** (במדבר ח, ג): "ויעש בן אהרן... כאשר צוה ה' את משה", ורש"י שם כתב: "להגיד שבחו של אהרן שלא שינה".

נעלה את השאלה בה עסקו מפרשים רבים: מהו השבח הגדול בזה, היש לפקפק בדבר ולחשוש שאהרן קדוש ה' ישנה ממצוות ה'?

המהר"ל בספרו גור אריה (פרשת צו אות יב) מבאר:

"להגיד שבחו [של אהרן] - כי העבודה [במשכן] ענין גדול וחומרא יתירה היא, והלכות רבות יש בעבודה. ומגיד לך הכתוב שלא שינו ולא פעו באחד מהן לימין ולשמאל, כי בכוונה יתירה ובדקדוק גדול עשה זה... ואפשר דגם עבודת יום הכיפורים עבודה חמורה גדולה היא, והרבה דברים [הלכות] יש בעבודה, שכתב גם בן שם [ולכן נאמר גם בעבודת יום הכיפורים 'ויעש כאשר צוה ה''] להגיד שבחו [של אהרן] שלא שינה".

לאור דברי המהר"ל נתאר בפני הילדים את יראת השמים שהיתה לאהרן. אהרן התאמץ לזכור את דבר ה' לפרטיו, ועשה כל מעשיו מתוך כוונה יתירה ובדקדוק גדול, בלי לשנות דבר, על אף שהלכות עבודת יום הכיפורים חמורות וקשות, ועל אף שעברה יותר מחצי שנה מאז הציווי. נוכל להיזכר בהזדמנות זו בשמיעת אהרן בקול ה' במצרים, כשנצטווה ללכת לקראת משה, וכשנצטווה להצטרף למשה רבנו ולדבר עם פרעה מלך מצרים.

נזכיר לילדים את דברי חכמינו ז"ל שהבאנו לעיל (פסוק ל), הנלמדים מפסוק זה, על ענוותנותו של אהרן, שלא לבש את בגדי הקודש כדי להתפאר בהם, אלא כדי לקיים רצון ה', וכדברי רש"י: "ולהגיד שבחו של אהרן שלא היה לובשן לגדולתו, אלא במקיים גזירת המלך".

סיכום סדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים

על מי מתורה	הזאה	כניסה לקה"ק	קרבן	בגדים	סדר העבודה
					טבילה ראשונה
			כבש, מנחת סולת, מנחת חביתין וניסוך יין. פר, שבעה כבשים, מנחתם ונסכיהם.	בגדי זהב	1. תמיד של שחר וחלק מהמוספין
					טבילה שניה
על עצמו ומשפחתו					2. וידוי ראשון על פרו
					3. הגרלה על שני השעירים
על כל הכהנים					4. וידוי שני על פרו, שחיטתו, קבלת הדם ונתינתו לממרט
		ראשונה			5. הקטרת הקטורת בקה"ק
	1+7	שניה		בגדי	6. הזאת דם הפר בקה"ק
	1+7	שלישית		לבן	7. שחיטת השעיר והזאת דמו בקה"ק
	1+7				8. הזאת דם הפר על הפרוכת
	1+7				9. הזאת דם השעיר על הפרוכת
	4+7				10. הזאת דם הפר והשעיר על מזבח הזהב
על כל העם					11. וידוי שלישי על השעיר המשתלח ושליחתו לעזאזל
					טבילה שלישית
			פר כהן גדול, שעיר לה', שעיר לחטאת, אילי העולה שלו ושל העם, כבש התמיד, מנחתם ונסכיהם.	בגדי זהב	12. הקרבת שעיר החטאת, אילו ואיל העם, הקטרת אימורי הפר והשעיר והקרבת תמיד של בין הערביים
					טבילה רביעית
		רביעית		בגדי לבן	13. הוצאת הכף והמחתה מקה"ק
					טבילה חמישית
				בגדי זהב	14. קטורת של בין הערבים והטבת הנרות

המסרים העולים מפרק טז

פתיחה לסדר עבודת כהן גדול ביום הכיפורים:

1. מסורת תורה שבעל פה - עניינים מרכזיים בעבודת היום נלמדים דווקא ממסורת תורה שבעל פה, כפי שהועברה בידי חכמינו, כמו הווידיים על הפר, אופן ההזאות מול הכפורת, ההזאות מול הפרוכת בחוץ, יציאת אהרן אל מזבח הקטורת ופרטי מצוות העינוי.
2. גדולתו של אהרן - סדר עבודת יום הכיפורים נעשה אך ורק על ידו.

ההכנות לעבודת יום הכיפורים:

1. אהבת ה' לאהרן - ה' מזהיר את אהרן שלא יבוא בכל עת אל הקודש.
2. קדושת קודש הקדשים - ה' נגלה שם בעמוד ענן תמיד, והוא מכונה "מקדש הקדש".
3. מידת הענוה - אהרן נכנס לקודש הקדשים בבגדי בד לבן ובכך מבטא את כניעתו לפני ה'.
4. מעלת יום הכיפורים -
  - א. רק ביום זה נכנס הכהן הגדול לקודש הקדשים.
  - ב. בגדי הבד של יום הכיפורים היו חדשים ויקרים ביותר.
  - ג. הכהן הגדול טבל במקוה על אף שהיה טהור, רק כדי להוסיף טהרה.
  - ד. יום כיפור נקרא "שבת שבתון" - שבתה שאין למעלה ממנה.
  - ה. יום כיפור בא רק "אחת בשנה".

סדר עבודת יום הכיפורים

1. במצוות התורה ישנם חוקים נעלמים - דיני שעיר המשתלח הם גזירת מלך ונסתרים מבינתנו.
2. המכפר על הזולת צריך להיות נקי בעצמו - אהרן מתוודה על עצמו תחילה ורק לאחר מכן על אחרים.
3. יראת ה' - כהן גדול נכנס באימה וביראה לקודש הקדשים.
4. אהבת ה' לעמו - ה' שוכן במשכן, גם כשבניו נכשלים ונכנסים בטומאה למשכן.
5. מעלתו של הכהן הגדול - מלבד הכהן הגדול אסור לכל אדם אחר להיכנס לאוהל מועד בשעה שאהרן עובד את עבודות היום.
6. אהבת אהרן לישראל - אהרן מבקש מה' שיכפר על העם: צדיקים, בינונים ורשעים.
7. מצוות ה' אינה לטורח ולמשא - העינוי ביום הכפורים הוא בהימנעות מאכילה ושתייה ולא בסיגופים ובמכאובים.
8. מעלת התשובה - התורה אסרה לעשות מלאכה ביום הכיפורים כדי שנתרכז בתשובה ולא נהיה טרודים בעניינים אחרים.
9. יום הדין - התורה אסרה מלאכה ביום הכיפורים כי אין ראוי לאבד זמן יקר ביום זה, בו ישנה הזדמנות להתוודות ולהתכפר.
10. שלום בין אדם לחברו - אין יום הכיפורים מכפר על עברות שבין אדם לחברו עד שירצה את חברו.
11. אהבת ה' לעמו - ה' מוחל לישראל על כל חטאיהם ומקבל את תשובתם באהבה.
12. צדקותו של אהרן - עשה בדיוק כפי שציווהו ה'.
13. מידת הענוה - אהרן לבש את בגדי הקודש ועשה את כל סדר העבודה לא בשביל להתפאר, אלא כדי לקיים גזירת מלכו של עולם.

פרק יז

בפרקנו שלושה נושאים עיקריים:

1. איסור שחוטי חוץ
2. איסור אכילת דם ומצוות כיסוי דם
3. איסור אכילת נבלה וטרפה

איסור שחוטי חוץ (פסוקים א-ט)

נאמר בפסוק ב: "דַּבֵּר אֶל אֶהְרֹן וְאֶל בְּנָיו וְאֵל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל..."

פרשה זו נאמרה תחילה לאהרן ולבניו ולאחר מכן לכל ישראל, מפני שעל פי רוב אהרן ובניו שוחטים את הקרבנות, וכדברי האבן עזרא: "כי הם השוחטים לישראל".

ציווי זה נאמר גם לכל ישראל מפני שלמעשה גם מי שאינו כהן רשאי לשחוט (ראה ספרא ויקרא ד, ב).

נאמר בפסוקים ג-ד: "אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׂוֹר אוֹ כֶּשֶׁב אוֹ עֵז בַּמִּחְנֶה אוֹ אֲשֶׁר יִשְׁחַט מִחוּץ לַמִּחְנֶה. וְאֵל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא יָבִיאוּ לְהַקְרִיב קָרְבָּן לָהּ..."

פסוקים אלו עוסקים באדם שהקדיש בהמה לשם קרבן, כגון שאמר על שור מסוים: "הרי זה עולה לה", ובמקום להקריבו על מזבח ה' במשכן הוא מקריבו על מזבח שנמצא בשטח המחנה או מחוצה לו, וכדברי רש"י: "במוקדשין [בבהמה שאדם הקדיש] הכתוב מדבר, שנאמר: 'להקריב קרבן'".

”דָם יִחַשֵׁב לְאִישׁ הֵהוּא דָם שָׁפָךְ...”

בטעם איסור שחיטת קדשים מחוץ למשכן כתב בעל ספר החינוך (מצוה קפו):

”...כי האל חפץ במוטב בריותיו במוטבו הגדול, ואמר כי מי שיקריב חוץ לאותו המקום הנבחר דם יחשב לו. והענין הוא כי השם לא התיר לבני אדם בשר בעלי חים רק לכפרה או לצרכי בני אדם, כגון מזון או רפואה או כל דבר שיש בו שום צורך בני אדם, אבל להמיתם מבלי שום תועלת כלל יש בדבר השחתה ונקרא שופך דם... אחר שהוא שופך דמה במקום שלא נצטוו לשחטה, ואין באותה שחיטה תועלת כלל, אבל יש בדבר נזק שעבר על מצות בורא, ולכן ענשו הכתוב בכרת.”

כלומר, מאחר ששחיטת קדשים מחוץ למשכן אסורה אם כן אין בה תועלת ונחשב הדבר כהריגת בהמה ללא צורך. לאור דברים אלו נדבר עם הילדים על היחס הראוי לבעלי חיים והאיסור לשוחטם שלא לצורך.

נאמר בפסוקים ה-ו: ”לְמַעַן אֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת זְבָחֵיהֶם אֲשֶׁר הֵם זֹבְחִים עַל פְּנֵי הַשְּׂדֵה וְהֵבִיִּאם לְה' אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד אֶל הַכְּהֹן... וְזָרַק הַכְּהֹן אֶת הַדָּם עַל מִזְבֵּחַ ה' פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְהִקְטִיר הַחֵלֶב לְרִיחַ נִיחַח לַה'”

שחיטת בהמות שהוקדשו לקרבן והקרבתן צריכה להיעשות מתחילתה ועד סופה לה' בחצר המשכן.

נאמר בפסוק ז: ”וְלֹא יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת זְבָחֵיהֶם לְשָׁעִירִים...”

”שעירים” אלו הם השָׂדִים, וכיוון שהמצרים היו נוהגים לזבוח לשדים אף בני ישראל שהשתעבדו תחת ידם במצרים נגררו אחריהם. התורה מזהירה את בני ישראל לא לנהוג כמנהג המצרים.

נאמר בפסוקים ח-ט: "וְאֵלֶיהֶם תֹּאמַר אִישׁ אִישׁ... אֲשֶׁר יַעֲלֶה עֲלֶיהָ אוֹ זָבַח. וְאֵל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא יִבְיָאוּ... וְנִכְרַת הָאִישׁ הַהוּא מֵעַמּוֹ"¹

נעלה את השאלה: מדוע שבה התורה (בפסוקים ח-ט) על איסור הקרבה מחוץ לחצר המשכן, הרי כבר למדנו דין זה (בפסוקים ג-ד)? נענה שבפסוקים אלו מלמדת התורה הלכה נוספת: בפסוקים ג'-ד' למדנו על איסור שחיטה מחוץ למחנה, וכאן אנו לומדים שגם העלאת החלב על המזבח צריכה להיעשות במחנה, וכך אמרו **במסכת זבחים** (דף קו עמוד א): "השוחט והמעלה [את החלב] בחוץ, חייב על השחיטה וחייב על העלאה".

נסב את תשומת ליבם של הילדים למבנה הפסוקים ולהבדלי הלשון שבפסוקים: בפסוק ג' נאמר "אֲשֶׁר יִשְׁחַט", ובפסוק ח' נאמר "אֲשֶׁר יַעֲלֶה". בכך נראה לילדים כיצד דברי חכמינו במשנה נלמדים מדיוק מילים בפסוקים.

האלישיך בהסברו לחזרה זו בפסוקים כתב שהתורה באה ללמדנו שלא נחשוב שסיבת האיסור של שחיטה מחוץ למשכן הוא רק מטעם שלא יזבחו בני ישראל לשדים, אלא גם מטעם נוסף ועיקרי יותר שהוא כבוד ה'. וכך כתב:

"על בן למען לא ילמדו מכאן [שטעם איסור הקרבת קרבנות מחוץ למשכן הוא רק משום הטעות אחר השעירים] אמר הוא יתברך למשה: 'ואליהם תאמר', כלומר אל יטעו השומעים את דברי אלה לומר שטעם שאמרתי לחולין הם גם לקדשים... אך אין זה כי אם שסוד ה' גדול ורב ורם לה'... ועל בן אין כבוד להיעשות [להקריב קרבן] מבית ה' וחוצה...".

ובספר החינוך (מצוה קפו) כתב שהתורה הקפידה שהשחיטה תיעשה רק במקום אחד, במקום המשכן, כדי ליצור רושם של גדולה כלפי בית ה' שהוא מקום מיוחד, ומתוך כך יבוא האדם להיכנע לפני ה' ולשוב בתשובה שלמה:

"משרשי המצוה לפי שהשם ברוך הוא קבע מקום לישראל להביא שם קרבנותם ולהכין שם לבכם אליו, ומתוך קביעות המקום והגדלתו ויראתו אל לב בני אדם, נפשם מתפעלת שם למוב והלבבות מתרככים ונכנעים לקבל שם מלכות שמים שלימה, על כן מנענו השם מעשות הקרבנות רק במקום ההוא, כדי שתהא כפרה שלמה לנו".

לאור דבריהם נסב את תשומת לב הילדים לכך שהתורה מדגישה בפסוק זה ובשאר הפסוקים בפרק את חשיבות שחיטת הקרבן דווקא בחצר משכן ה'.

איסור אכילת דם ומצוות כיסוי דם (פסוקים י-יד)

נאמר בפסוקים י-יא: "וְאִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל... אֲשֶׁר יֹאכַל כָּל דָּם... כִּי נֶפֶשׁ הַבֶּשֶׂר בַּדָּם הוּא וְאֲנִי נֹתְתִיו לָכֶם עַל הַמִּזְבֵּחַ לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם..."
 כתב רש"י: "כי נפש הבשר - של כל בריה, בדם היא תלויה, ולפיכך נתתו על המזבח לכפר על נפש האדם, תבוא נפש ותכפר על הנפש".
 לאור דבריו נדבר עם הילדים על תפקידו החשוב של הדם. כל חיי בעלי החיים תלויים בדם, לכן התורה מצווה לנהוג בו כבוד ולהשתמש בו לשם כפרה בלבד.
 בלימוד זה נשוב ונדבר עם הילדים על חשיבותו הגדולה של הקרבן המכפר על האדם.

נאמר בפסוק יג: "וְאִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל... אֲשֶׁר יִצוּד יְצִיד תְּחִה אוֹ עוֹף אֲשֶׁר יֹאכַל וְשָׁפַךְ אֶת דָּמוֹ וְכִסְהוּ בְּעֶפְרָה"

מצוות עשה לכסות את דם החיה והעוף (ולא דם בהמות טהורות) לאחר שחיטתם. כיסוי זה נעשה על ידי עפר, כמפורש בפסוק.

מצוה זו נוהגת רק בחיות ועופות ודווקא במינים הטהורים, לפיכך נאמר "אֲשֶׁר יֵאָכֵל".
וכך כתב **ספר החינוך** (מצוה קפו):

"משרשי המצוה לפי שהנפש תלויה בדם כמו שאמרנו באיסור אכילת דם, ולכן ראוי לנו לכסות הנפש ולהסתירו מעין רואיו מרם נאכל הבשר כי גם בזה נקנה קצת אכזריות בנפשנו לאכל הבשר, והנפש נשפך לפנינו. ובכהמות לא נצטוינו כך, לפי שדם הבהמות ניתן לקרבן לכפרה על נפשותינו ואי אפשר לכסותו, ואחר שכן לא רצתה התורה לחלק לנו בין מוקדשין לחולין".

כלומר מצוות כיסוי הדם הינה לתועלת האדם, למנוע ממנו את מידת האכזריות בראות האדם את נפש הבהמה לפניו בזמן שהוא אוכלה. נוכל לשוחח עם הילדים על טוב ה' הדואג לאדם מישראל שתהא נפשו עדינה ויתנהג בכבוד גם עם בעלי חיים. נזכיר את דברי הגמרא **במסכת חולין** (דף פז עמוד א) המבארת מהי הדרך הראויה לקיום המצוה: "ושפך וכסה - במה ששפך בו יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהיו מצוות בזויות עליו". חכמינו לומדים מסמיכות המילים "וְשָׁפַךְ... וְכָסְהוּ" שכשם שהשפיקה-שחיטה נעשית ביד, כך גם הכיסוי צריך להיעשות ביד ולא ברגל, שכן אין זה מן הכבוד לעשות מצוה ברגל.

ננצל הזדמנות זו לדבר עם הילדים על הדרך הראויה לקיום המצוות, מתוך חיבה, אהבה וכבוד.

איסור אכילת נבלה וטרפה (פסוקים טו-טז)

נאמר בפסוק טו: "וְכָל נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל נְבֵלָה וְטֶרֶף... וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב וְטָהָר"

נעלה את השאלה: וכי רק מי שאוכל נבלה נטמא, הלוא כבר כשנוגע בנבלה נטמא (כאמור בפרשת שמיני יא, כד)? מכוח שאלה זו הסבירו חכמינו ז"ל שפסוקנו מדבר בנבלת עוף טהור, שאמנם הנוגע בה אינו נטמא, אבל האוכלה נטמא, וכדברי רש"י: "בנבלת עוף טהור דבר הכתוב, שאין לה טומאה אלא בשעה שנבלעת בבית הבליעה [בגרון], ולמדך כאן שמטמאה באכילתה ואינה מטמאה במגע".

נדגיש שפסוק זה נאמר גם על אדם שאכל נבלה בשוגג ולא התכוון לעבור על האיסור.

נאמר בפסוק טז: "וְאִם לֹא יִכַּסּוּ וּבִשְׂרוּ לֹא יִרְחֵץ וְנִשְׂא עֹנֹו" כתב רש"י: "ונשא עונו - אם יאכל קודש או יכנס למקדש חייב על טומאה זו".

אדם טמא אינו נענש על שנשאר בטומאתו ולא טבל במקוה, רק אם נכנס למשכן כשהוא טמא וחילל את המקדש וקדשיו, במזיד - עונשו כרת, ובשוגג - חייב קרבן חטאת.

המסרים העולים מפרק יז

איסור שחוטי חוץ:

1. היחס הראוי כלפי בעלי חיים - השוחט בהמת קדשים מחוץ למשכן כאילו השחית ושפך דם לחינם.
2. מעלת מקום המשכן - יש להקריב קרבנות אך ורק במשכן.
3. מעלת הקרבן - ה' מכפר לאדם בזריקת דם הקרבן ומטהר אותו מחטאיו.

איסור אכילת דם ומצוות כיסוי הדם:

1. מעלת הקרבן - אסור לאכול את הדם מפני שהוא מכפר על האדם בהקרבתו כקרבן.
2. ערך החיים - השוחט חיה ועוף צריך לכסות את דמם.
3. חביבות מצוה - השוחט צריך לכסות את הדם בידו ולא ברגלו.

איסור אכילת נבלה וטריפה:

1. מסורת תורה שבעל פה -
  - א. לולא המסורת היינו טועים וחושבים שנבילה וטריפה מטמאים רק באכילה.
  - ב. לולא דרשת חכמינו ז"ל לא היינו יודעים שנבלת עוף טהור, אף על פי שאינה מטמאת במגע, מטמאת את מי שאוכל אותה.
2. קדושת המשכן - מי שנטמא על ידי נבלה ונכנס למשכן במזיד בלי לטבול; אם נכנס בשוגג - חייב חטאת, ואם נכנס במזיד - חייב כרת.

פרק יח

בפרקנו ארבעה נושאים עיקריים:

1. פתיחה לאיסורי העריות
2. איסורי עריות
3. איסורי תועבות אחרות
4. חתימה

פרקנו מורכב מארבעה חלקים: פתיחה לפרשיית העריות בה בא ציווי כללי לשמור על חוקות התורה ולא ליפול בתועבות הגויים היושבים בארצנו, פירוט סוגי העריות, אזהרה שלא ללכת בחוקי התועבות של הכנענים תוך תיאור עונשם והקאת הארץ אותם, ולבסוף דברי חתימה. נסב את תשומת ליבם של הילדים לכך שפרקנו עוסק באזהרות השונות על איסורי העריות אך אין בו פירוט של העונשים הבאים על מי שעובר על איסורים אלו. פירוט העונשים הללו מופיע בפרשה הבאה, בפרק כ'.

טעם איסורי עריות

בסוף פרקנו מדברת התורה בגנותם של עמי הארץ הכנעניים שנכשלו בעריות, וחוזרת מספר פעמיים על המילים "תועבה" ו"טומאה", כדי להרחיק את ישראל מן האיסור, וכך נאמר בחתימת הפרשה (ויקרא יח, כד-ל):

”אֵל תִּטְמְאוּ בְּכָל אֱלֹהֵי כִּי בְּכָל אֱלֹהֵי נִטְמְאוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְשַׁלַּח מִפְּנֵיכֶם. וְתִטְמְאוּ הָאָרֶץ וְאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עֲלֶיהָ וְתִקַּא הָאָרֶץ אֶת יְשֻׁבֶיהָ. וְשִׁמְרֶתֶם אֹתָם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי וְלֹא תַעֲשׂוּ מִכָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה הָאֲזָרָח וְהַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכְכֶם”

מפסוקים אלו עולה שגילוי עריות הוא מעשה שפל של תועבה וטומאה. בעלי החיים שאין להם דעת רגילים בו, וכך נהגו גם הכנעניים ברוב שפלותם. עם ישראל, לעומת זאת, קדוש בקדושתו יתברך ומתרחק מכל טומאה וכיעור, ומפני כך בסוף פרשת קדשים (ויקרא כ, כב-כו) מופיע הציווי:

”וּשְׁמַרְתֶּם אֶת כָּל חֻקֹּתַי... וְאָמַר לְכֶם אֲתֶם תִּירְשׁוּ אֶת אֲדַמְתֶּם וְאֲנִי אֶתְנַנֶּה לְכֶם לְרִשְׁתָּהּ אֶתֶּה אֶרֶץ זִבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים... וְהֵייתֶם לִי קְדוּשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' וְאֲבַדְלִי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי”.

לאור פסוקים אלו כתב רבי יצחק עראמה בספרו עקידת יצחק:

”אתם חייבים להזהר בהם [באיסורי העריות] כדי שלא תצאו מגדר האנושות ותבואו לענין הכהמות... וימאם מעשה הגויים ההם תכלית המיאום והתיעוב מצד יציאתם מההגבלה האנושית... שהרי העריות, שאר בשר: כאם והבת והאחות, יותר ממה שאסרתם תורה הטבע האנושי מרחיק אותם ומואסם תכלית המיאום... ועלינו לשבח לאדון הכל ומחכים את טבענו להיות נבדל מכל אלו הכלבולים בהיותו מסכים מעצמו, ומי יתן והיה לבבנו זה לנו בכל האיסורים”.

דרך הלימוד בנושא זה

במהלך לימוד הפרשה נפגיש את הילדים עם רגשי הלב הקדושים והבריאים הטבועים בליבם של ישראל, ומנגד נביע יחס של מאיסה וסלידה ממעשי התועבה של עמי הארץ הכנענים. נדבר גם על מעלת הארץ הקדושה שאיננה סובלת מעשים כאלה, ומקיאה את יושבי הארץ שנכשלים ועוברים על איסורי עריות.

כבר בפסוקים הראשונים של פרקנו נדבר על מעלתם וקדושתם של ישראל. כשנגיע לפסוק ”וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם

הָאָדָם וְחַי בָּהֶם אֲנִי ה'" (פסוק ה), נדבר על מעלתם של חוקי התורה ומשפטיה המורים לנו את הדרך הנכונה ומקדשים את חיינו. מוצע כבר בשלב זה לקרוא את הפסוקים החותמים את הפרק (ויקרא יח, כד-ל) ומגנים מעשים אלו המאפיינים את הכנענים.

העיסוק בענייני צניעות

אמרו חכמינו ז"ל **בויקרא רבה** (יט, ג):

"כתוב אחד אומר 'שחורות בעורב', אף על פי [שישנם הלכות] שנראות כאילו הן בעורות [מכעורות] ושחורות לאמרם ברבים, כגון: הלכות זיבה ונגעים, נדה ויולדת, אמר הקדוש ברוך הוא: 'הרי הן ערבות עלי'... תדע לך שהוא בן, שהרי פרשת זו וזבה לא נאמרו כאחת, אלא זו בפני עצמה וזו בפני עצמה".

נפתח את לימוד הפרק בהקדמה קצרה המאירה את היחס הנכון ללימוד עניינים שבצניעות. נדבר עם הילדים על הרצינות וכובד הראש שנדרשים כשלומדים את מצוות התורה בכלל וענייני צניעות בפרט. במהלך הלימוד נפגיש את הילדים עם מעלתה של התורה שכולה דבר ה' וכולה ערבה עלינו. האוירה שנשרה במהלך השיעור תלמד את הילדים מהו היחס הנכון לנושא זה.

בלימוד הפסוקים לא נסביר בצורה מפורטת מהו מעשה הערווה, אך יחד עם זאת נזהר לא להשתמש במילה "להתחתן" כי היא אינה מדויקת, שכן איסור עריות אינו רק בנישואין אלא אפילו בשכיבה חד פעמית. נשתמש בלשון התורה: 'לגלות ערוה' או 'לשכב'.

לימוד מתוך כובד ראש ורצינות, כאמור, יפגיש את הילדים עם יחס נכון לנושא. אנו מאמינים שהילדים יבינו שמדובר כאן ביחסים אישיים שבין איש ואישה מעבר לשכיבה זה לצד זה, גם אם לא נפרט. כך למדו אבותינו נושא זה במשך הדורות וכך ננהג גם אנו. לימוד באופן זה בעז"ה לא יביא תקלות, וכדברי הנצי"ב (ויקרא טו, ב):

"אלא כלפי שקשה לדבר בענייני זיבה וקרי, שהוא באיברי הזרע

שמתפעלים במחשבה והיינו סבורים שיותר טוב למעט הדיבור, והלימוד בהם... משום הכי כתיב בפרשה זו 'ואמרת אליהם', שגם אהרן ילמוד עם ישראל אחר שכבר לימד משה... והוא הדין לכל רב לתלמידיו, ומשום שבאמת בלימוד התורה אין יוצא רע, והיא 'איילת אהבים ויעלת חן'."

לאור דברי הנצי"ב נדבר עם הילדים על מעלתה של התורה השומרת על לומדיה מכל מכשול ומוסיפה להם חן ואהבה. לא נתעכב בלימוד הפרק, נלמד אותו בזריזות, תוך הגדרת כל אחת מן הקרבות בקצרה. נציין שפרשיה זו מופיעה שוב בפרשה הבאה, בפרק כ', וההבדל בין פרשיית העריות שכאן לזו ששם הוא שכאן התורה מזהירה להתרחק מאיסורי עריות, ובפרשה הבאה התורה מדברת על עונשו של מי שנכשל באחד מאיסורי העריות, וכמאמר חכמינו ז"ל: "אין עונשין אלא אם כן מזהירין".

פתיחה לאיסורי העריות (פסוקים א-ה)

נאמר בפסוק ב: "דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" דבר ה' נפתח במילים "אני ה' אלהיכם", ללמד שהבדילנו ה' מן העמים, ולכן עלינו להיות קדושים כמותו, כאמור בפרשה הבאה (ויקרא כ, כג-כו):

"וְלֹא תִלְכוּ בְּחֻקֵּי הַגּוֹי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְשַׁלַּח מִפְּנֵיכֶם כִּי אֵת כָּל אֱלֹהֵי עֲשׂוֹ וְאֶקֶץ בָּם. וְאָמַר לְכֶם אַתֶּם תִּירְשׁוּ אֵת אֲדֹמְתָם וְאֲנִי אֲתַנַּנְהָ לְכֶם לְרִשְׁתָּ אֹתָהּ אֶרֶץ זִבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים... וְהֵייתֶם לִי קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' וְאֲבַדְלֵ אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיזֹת לִי."

נאמר בפסוק ג: "בְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבַּתְּם בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ..."

כתב הבכור שור: "וראיתם מעשיהם ועניינם, אל תעשו, שעניינם רע". לאור דבריו נאמר שהתורה הזכירה את מעשי ארץ מצרים כדי להמאיס אותם בעינינו, שכן ראינו בעינינו עד כמה מעשיהם מקולקלים.

נאמר בפסוק ד: "אֵת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשׂוּ וְאֵת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ לְלֶכֶת בָּהֶם..."

משפטי התורה שונים מכל משפטי העמים, בהיותם צדיקים, ישרים וקדושים, וכדברי בעל צרור המור: "ושמרתם את חוקתי... כי הם כולם נבוחים וישרים".

נאמר בפסוק ה: "וְשִׁמְרֶתֶם אֵת חֻקֹּתַי וְאֵת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וְחַי בָּהֶם..."

נעמוד על משמעות המילים "וְחַי בָּהֶם" ונפרש מילים אלו במספר דרכים:

א. משפטי התורה מביאים שלום וחיים בין איש לרעהו, כפי שכתב הרמב"ן: "כי הדינים ניתנו לחיי האדם ביישוב המדינות ובשלום האדם, שלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו..."

ב. ה' נותן לאדם חיים טובים כשכר על קיום מצוותיו, וכדברי הרמב"ן: "כי העושה מצוות שלא לשמן על מנת לקבל פרס יהיה בהם בעולם הזה ימים רבים, בעושר ובנכסים ובכבוד..."

ג. קיום התורה והמצוות נותן לאדם שמחת חיים, נעימות ועונג, כפי שכתב הנצי"ב בהעמק דבר: "שיהיה נפשו מתענגת בהרגש רוחני".

ובחומש דברים (ד, א) כתב: "והכלל דכל הרגש רוחני מוסיף חיות, וכמו שחיות האדם תלוי במה שמרגיש עונג הרעת והכבוד, והוא מרובה יותר מחיות בהמה שאינה מרגשת עונג אלא באכילה ובשתיה... כך העובד את ה' באמונה, מתענג ומרגיש חיות מזה העבודה, ומי מישראל שמאבד הרגשה נעימה זו נקרא מת..."

ד. על ידי המצוות אנו מגיעים לחיים בעלי תוכן ומשמעות, כראוי לאדם שנברא בצלם אלקים, וכפי שעולה מדברי בעל עקידת יצחק: "ואמר: אני ה'... אתם חייבים ליוהר בהם כדי שלא תצאו מגדר האנושית ותבואו לענין הבהמות".

ה. על ידי המצוות אנו זוכים לחיי נצח בעולם הבא, וכדברי רש"י: "וחי בהם – לעולם הבא, שאם תאמר בעולם הזה, והלא סופו הוא מת". לאור דברים אלו נרחיב בלימוד פסוק זה ונדבר עם הילדים על מעלתה של התורה, שמדריכה את האדם בדרך ישרה וקדושה ומזכה אותו בחיים טובים בעולם הזה, ובחיי נצח בעולם הבא.

איסורי עריות (פסוקים ו-כ)

נאמר בפסוק ו: "אִישׁ אִישׁ אֵל כָּל שְׂאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻוֹה...". "עֲרֻוֹה" היא מקום בגוף שדרך האדם לכסותו, וגילויו הוא דבר מגונה, וכדברי אבן עזרא: "דבר מגונה נחשף, צריך להתכסות". "לְגִלּוֹת עֲרֻוֹה" פירושו לשכב עם אישה כדרך בעל ואישה.

נאמר בפסוק ז: "עֲרֻוֹת אָבִיךָ וְעֲרֻוֹת אִמְךָ לֹא תִגְלֶה אִמְךָ הוּא...". השוכב עם אמו חייב עליה שתיים, אחת משום אם ואחת משום אשת האב.

המילים "אִמְךָ הוּא" מביעות את הזעזוע מן המעשה. רק המצרים והכנענים עשו מעשי תועבה שפלים כאלה.

נאמר בפסוק ח: "עֲרֻוֹת אִשְׁתְּ אָבִיךָ לֹא תִגְלֶה...". "אִשְׁתְּ אָבִיךָ" היא האישה של אביך שאיננה אִמְךָ, כגון שהאב לקח אישה נוספת או שנשא אשה חדשה לאחר מות האם.

נאמר בפסוק ט: "עֲרוֹת אַחֻתְךָ בֵּית אָבִיךָ אוֹ בֵּית אִמְךָ..."

נסביר שאחות מן האב היא אחות שנולדה מאותו אב אבל מאם אחרת, ואחות מן האם היא אחות שנולדה מאותה אם אבל מאב אחר, כגון שמת אביו, ואמו התחתנה עם אדם אחר ומהם נולדה אחותו.

"מוֹלְדֵת בֵּית אוֹ מוֹלְדֵת חוּץ..."

"מוֹלְדֵת בֵּית" היא אחות שנולדה מאישה שמוותרת לאביה, ואילו מולדת חוץ היא אחות שנולדה מאישה שאסורה לאביה, כגון ממזרת.

נאמר בפסוק יא: "עֲרוֹת בֵּית אִשְׁתְּ אָבִיךָ..."

פסוק זה חוזר לכאורה על הנאמר בפסוק ט' שאסור לגלות ערות אחות בת אב, ועל כן נסביר כדברי האבן עזרא שהפסוק בא ללמד על אחות שבאה מאנוסה, שגם היא נכללת באיסור ערוה.

נאמר בפסוק יד: "עֲרוֹת אָחִי אָבִיךָ לֹא תִגְלֶה אֶל אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרַב..."

המילים "עֲרוֹת אָחִי אָבִיךָ" אוסרות את אשת הדוד.

נאמר בפסוק יז: "עֲרוֹת אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תִגְלֶה... שְׂאֵרָה הִנָּה..."

המילה "שְׂאֵרָה" משמעותה קירבה, ורש"י מבאר: "קרובות זו לזו", כלומר הבת והאם קרובות זו לזו.

"זְמָה הוּא"

כתב רש"י: "זמה הוא - עצה, כתרנומו 'עצת חטאין'."

כלומר "זְמָה" היא מלשון מזימה ועצה רעה.

נאמר בפסוק יח: "וְאִשָּׁה אֶל אַחֻתָּהּ לֹא תִקַּח לְצֵרֶר..."

כתב רש"י: "לשון 'צרה', לעשות את זו צרה לזו."

כלומר אם יקח אדם שתי אחיות, יקנאו האחיות זו בזו וישנאו זו את זו, והתורה רצתה ששתי אחיות יאהבו זו את זו, וכדברי הרמב"ן: "כי הן ראויות שתהיינה אוהבות זו את זו, לא שתהיינה צרות."

”לגלות ערותה עליה בתייה”

מכאן למדים שאם אדם נשא אישה והיא נפטרה מותר לו לשאת את אחותה, שנאמר **”בתייה”**, כלומר האיסור קיים רק כששתי האחיות עודן בחיים.

נאמר בפסוק יט: **”וְאֵל אִשָּׁה בְּנִדָּת טְמֵאָתָה לֹא תִקְרַב...”**

אישה נידה היא אישה שרואה דם ממקור דמיה.

נאמר בפסוק כ: **”וְאֵל אִשָּׁת עַמִּיתְךָ לֹא תִתֵּן שְׂכָבְתְּךָ לְזָרַע לְטִמְאָה בָּהּ”**

”אִשָּׁת עַמִּיתְךָ” היא אשת חברך.

כתב האבן עזרא: **”והוסיף – לטמאה בה, כי לא ינקה כל הנוגע בה, והוא טמא לעולם”**.

כלומר מי שישכב עם אשת חברו לא ינקה מעונשו, וישאר טמא לעולם.

למעשה סיכום העריות האסורות הוא:

(א) האם.	(ט) הכלה.
(ב) אשת האב.	(י) אשת האח.
(ג) האחות.	(יא) אישה ובתה.
(ד) הבת.	(יב) אשה ונכדתה.
(ה) הנכדה.	(יג) אחות האישה בחייה.
(ו) אחות האב.	(יד) הנידה.
(ז) אחות האם.	(טו) אשת איש.
(ח) אשת אחי האב.	

איסורי תועבות אחרות (פסוקים כא-כג)

נאמר בפסוק כא: "וּמִזְעֵד לֹא תִתֵּן לְהַעֲבִיר לְמַלְךְ..."

נסביר על פי רש"י ש'מולך' הוא שם של עבודה זרה, שעבודתה היתה על ידי העברת בניהם בתוך האש. נביע זעזוע ממעשה אכזרי זה, ונאמר שהאכזריות היתה תכונתם של הכנענים ותכונתם של עובדי עבודה זרה, אבל אנחנו, זרע אברהם, רחמנים בני רחמנים, וכדברי הרמב"ם בסוף הלכות עבדים (פרק ט הלכה ח):

"ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעובדי כוכבים ומזלות עובדי עבודה זרה, אבל זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל, שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא טובת התורה וציוה אותם בהוקים ומשפטים צדיקים – רחמנים הם על הכל".

נאמר בפסוק כב: "וְאֵת זָכָר לֹא תִשָּׁכַב מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה תוֹעֵבָה הוּא"

פסוק זה מדבר באדם ששוכב עם איש כאילו הוא אשתו. נביע זעזוע ממעשה זה ונדגיש את המילים "תועבה הוא", שלא נאמרו על שום ערוה מבין הערוות המנוויות בפרשה באופן פרטי, אלא רק על כולן יחד (בפסוק כו), דבר המלמד על חומרת מעשה זה.

נאמר בפסוק כג: "וּבְכָל בְּהֵמָה לֹא תִתֵּן שְׂכָבְתָךְ לְטִמְאָה בָּהּ..."

בפסוק זה אנו רואים לאיזו שפלות הגיעו הכנענים, הם חיו עם בהמותיהם כאילו הן נשותיהם.

"תָּבֵל הוּא"

נסביר כרס"ג: "תועבה ותעייה שפלה עד מאד".

חתימה (פסוקים כד-ל)

נאמר בפסוק כה: "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וַאֲפָקֵד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ וַתִּקַּא הָאָרֶץ אֶת יִשְׁבִּיהָ"
קדושת ארץ ישראל אינה יכולה לסבול תועבות כאלו, וכדברי הרמב"ן שכתב:

"החמיר הכתוב בעריות בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות... אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב, היא נחלת ה' מיוחדת לשמו לא נתן עליה מן המלאכים... בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו וזהו שאמר: 'והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ... והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצוות להיותם לשמו... והנה הארץ שהיא נחלת ה' הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי עבודה זרה ומגלים עריות...".

לאור דברי הרמב"ן נדבר עם הילדים על מעלתה של ארץ ישראל שאיננה סובלת מעשי תועבה, ולכן הקיאה את אלו מבין יושביה שקלקלו ונהגו במעשים פסולים ומגונים, והיא מתאימה לעם קדוש, "זרע אוהביו" של ה'.

נאמר בפסוק כז: "וּשְׂמַרְתֶּם אֹתָם אֶת חֻקֵי וְאֵת מִשְׁפָּטֵי..."

נזכיר שוב את מעלת התורה ומשפטיה הישרים, כנאמר בספר דברים (ד, ח): "וַיְמַי גֹּי גָדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים כָּל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם".

נאמר בפסוק כט: "כִּי כָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מִכָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה וַיִּנְכַּרְתּוּ הַנְּפָשׁוֹת הָעֹשֶׂת..."

נאמר שאנשים שעוברים על תועבות אלו בסתר, ללא עדים והתראה, ה' יענישם בעונש כרת. לעומתם אלו שעוברים על עבירות אלו בעדים והתראה, מתחייבים בעונשים האמורים בפרק כ'.

נאמר בפסוק ל: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי..."

מכאן למדו חכמים כי אין להסתפק בציוויים המפורשים, אלא יש לגדור גדרים וסייגים שירחיקו את האדם מן החטא, "עשו משמרת למשמרתי". על ידי כך לא נגיע למצב של התקרבות לעריות ולא נכשל בעבירה.

"אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם"

פרשתנו מסתיימת במילים אלו המעמידות אותנו על המסר העיקרי, שה' קדוש ולכן גם אנו צריכים להיות כמותו.

המסרים העולים מפרק יח

פתיחה לאיסורי עריות:

1. מידת הקדושה - מצוה להתרחק ממעשי תועבה של עריות.
2. קדושת ישראל - ה' הבדיל אותנו מן העמים להיות עמו.
3. מעלת התורה -
  - א. חוקי התורה ומשפטיה צדיקים וישרים, ואזהרתה על גילוי עריות מקדשת את מקיימיה.
  - ב. דברי התורה ובהם ענייני הצניעות ערבים על ה' יתברך.
  - ג. דברי התורה קודש - היא שומרת על לומדיה מכל מכשול ומוסיפה להם חן ואהבה.
  - ד. משפטי התורה מביאים שלום בין איש לרעהו.
  - ה. ה' נותן לאדם חיים טובים בזכות קיום התורה.
  - ו. קיום מצוות התורה נותן לאדם שמחת חיים והרגשת נעימות ועונג.
  - ז. התורה מביאה לידי חיים נעלים ומבדילה בין אדם לבהמה.
  - ח. על ידי לימוד התורה וקיום מצוותיה אנו זוכים לחיי העולם הבא.
4. אין עונשין אלא אם כן מזהירין - התורה מזהירה על איסורי עריות ורק לאחר מכן (פרק כ) מדברת על העונש.

איסורי עריות:

1. אהבה בין אחיות - התורה אסרה לשאת שתי אחיות כי דבר זה יגרום לקנאה ושנאה ביניהן, דבר שהוא נגד האמת, שכן אחיות ראויות לאהוב זו את זו.

2. חומרת השוכב עם אשת איש - השוכב עם אשת איש לא ינקה מעונש וישאר טמא לעולם.

איסורי תועבות אחרות

אכזריות עובדי עבודה זרה מול רחמנותם של ישראל - התורה מזהירה את ישראל שלא ילכו בדרכי הגויים שהיו מעבירים את בניהם באש לשם עבודה זרה.

חתימה:

1. מעלת ארץ ישראל - נחלת ה' איננה סובלת מעשי תועבה, ולכן הקיאה את אלו מבין יושביה שקלקלו.
2. חומרת איסורי עריות - העובר על איסורי עריות במזיד חייב כרת, גם אם לא היו עדים והתראה.
3. זהירות מעריות - חכמים עשו משמרת ותקנו סייגים רבים כדי שבני אדם יתרחקו מאיסורים מקולקלים אלו.

סיכום פרשת אחרי מות

בפרשתנו אנו נפגשים עם אהבתו הגדולה של ה' לעמו. מדי שנה מטרה ה' את ישראל מכל חטא ועוון, ומקבל באהבה את תשובתם. טהרה זו מתגלית ביום הכיפורים, היום המיוחד בשנה. רק ביום זה הותר כהן גדול להיכנס בבגדי לבן לקודש הקדשים המקום המקודש ביותר. ביום זה מכפר הקדוש ברוך הוא על עמו על ידי עבודת כהן גדול במקדש. הכהן הגדול עולה ביום זה למעלה ממדרגת מלאכים, ליבו מתמלא אהבה לבני עמו וכולו מלא שמחה על הזכות הגדולה שנפלה בחלקו לכפר על ישראל.

מתוך יראת שמים וענוה גדולה עושה אהרן ככל אשר צווה. וידוייו נאמרים בקדושה ובטהרה, מתוך חרטה עצומה ותשובה שלמה, ואהבה עזה לעמו.

העם כולו מצווה להימנע מכל מלאכה ביום הקדוש, לא להתענג במאכל ובמשתה ולשוב בתשובה שלמה על כל עוונותיו.

לאחר דיני עבודת המקדש ביום הכיפורים בא איסור שחוטי חוץ ללמדנו ששחיטת בהמות והקרבתן צריכה להיעשות מתחילתה ועד סופה לה' בחצר המשכן. מיד לאחריו באה מצוות כיסוי הדם המלמדת על ערך החיים ואיסורי נבלה וטרפה.

בחתמת הפרשה באה פרשיית איסורי עריות, המורה כיצד צריך להבנות בנין הבית הישראלי כדת משה וישראל, ומרחיקה את עם ישראל מכל תועבות העמים החיים חיי הפקרות כבהמות, עד שארץ ישראל מקיאה אותם.

לעילוי נשמת

הורינו היקרים

הר"ר שלמה זלמן ומרת יוכבד

רחמני זצ"ל

הרב דוד יצחק ומרת רחל

אלטשולר זצ"ל

הוקדש על ידי ילדיהם

לזי יצחק ויהודית רחמני הי"ו

